

MALMÖ HÖGSKOLA
CENTRUM FÖR TILLÄMPAD
ARBETSLIVSFORSKNING
OCH UTVÄRDERING

UTVÄGEN – Ett salutogent samverkansprojekt finansierat av Finsam MittSkåne

---

Rapport 1: Deltagarnas upplevelser

Fil. Dr Margareta Rämgård
Malmö Högskola CTA (Centrum för tillämpad Arbetslivsforskning)

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. UTGÅNGSPUNKTER FÖR PROJEKT UTVÄGEN	3
Bakgrund till projekt utvägen.....	4
Deltagarnas tidigare upplevelser av myndigheternas arbetssätt	6
2. SALUTOGENES	12
Salutogenes som arbetssätt.....	13
Insatser för ett salutogenes som arbetssätt	15
3. KASAM – en känsla av sammanhang.....	19
KASAM´S tre beståndsdelar	21
Forskningens upplägg	25
4. RESULTATET AV INTERVJUERNA.....	28
Steg 1. Den egna motivationen	28
Sammanfattning.....	33
Steg 2. Handledarens rehabilitering genom dialog.....	35
Sammanfattning.....	42
Steg.3 Aktiviteter i samverkan.....	46
Sammanfattning.....	54
5. UTVÄGEN SOM SALUTOGENES.....	55
Referenser.....	60

1. Utgångspunkter för projekt Utvägen

Den här rapporten presenterar ett FINSAM projekt som benämns Utvägen och som berör medborgare med långvarigt behov av försörjningsstöd. Ägare av projektet är socialtjänsten i Höör som bedriver projektet i samverkan med arbetsförmedlingen, försäkringskassan och regionens hälso- och sjukvård i Höörs Kommun. Målet med Utvägen är att de medborgare som levt en längre tid på försörjningsstöd ska bli självförsörjande genom arbete eller närma sig självförsörjning, tex. genom studier, arbetsprövning eller sjukförsäkringssystemet.

En övergripande målsättning med följeforskningen i Utvägen är att den under tre år skall analysera huruvida det salutogena arbetsätt som socialtjänsten i Höör arbetar med i Utvägen kan ge bättre möjligheter till självförsörjning för projektets deltagare.

Föreliggande rapport är en slutrapport för projektets första del som tar utgångspunkt i upplevelser hos personer som varit föremål för Utvägens insatser. Denna rapport syftar således till att påvisa *deltagarnas upplevelser* av projekt Utvägen, genom att följa dessa under ett år. Ambitionen för följeforskaren är att lyfta fram lärdomar från projektets första år utifrån ett *deltagarorienterat perspektiv* för att på så vis ge en röst åt de bidragsberoende personer som valt att delta i Utvägen. Rapporten innehåller citat av deltagarna så att läsaren själv kan avgöra vad de ger uttryck för. Rapporten vänder sig till FINSAM, Utvägens styrgrupp och till de myndigheter och handläggare som i sitt arbete träffar bidragsberoende personer. Därutöver har rapporten även ett intresse för forskarsamhället rent allmänt, och för alla som vill veta mer om hur människor upplever att vara beroende av försörjningsstöd.

Handläggarnas arbete och samverkan mellan myndigheterna kommer att analyseras under 2013. Samtliga forskningsrapporter från de olika delarna sammanställs sedan i en slutrapport i februari 2015. De deltagare som är underlag för denna rapport kommer då att åter intervjuas för att utröna om Utvägen stärkt dessa personers möjligheter till självförsörjning långsiktigt.

Rapporten presenterar först utgångspunkter för projektet vilket innefattar dess bakgrund och deltagarnas tidigare erfarenheter av myndigheternas arbete. I avsnitt 2 beskrivs sedan salutogenes, det salutogena arbetsättet och insatser i Utvägen. I avsnitt 3 berörs forskningens teoretiska bakgrund och dess praktiska genomförande. I avsnitt 4 presenteras resultatet av forskningen utifrån en modell som påvisar vilka insatser som varit mest framgångsrika. I avsnitt 5 förs sedan en slutdiskussion om detta resultat även innebär ett salutogent arbetsätt.

Bakgrund till projekt Utvägen

Höör kommun önskar utveckla och finna nya former för socialtjänstens arbete med försörjningsstöd. Anledningen är att de ekonomiska kostnaderna för kommunen har ökat för långtidsarbetslösa, samtidigt som flertalet av de medborgare som är föremål för Utvägens insatser har problembilder som är komplexa och som berör flera myndigheter.

Utvägen påbörjades med några pilotfall redan under 2011. I september 2011 var 115 hushåll i Höör kommun beroende av försörjningsstöd och 71 hushåll av dessa var långvarigt beroende, varav 17 personer längre än 5 år. Av dessa 71 hushåll krävde 35 personer fler stödinsatser än enbart ekonomiskt stöd. Socialtjänsten i Höör beviljade 260.000 i månaden till ekonomiskt bistånd till denna grupp under 2011. Det är dessa 35 personer som blev utgångspunkt för projektet Utvägen. Den grupp av medborgare som Utvägen vänder sig till representerar ungefär *en tredjedel av kommunens kostnad för ekonomiskt bistånd*, varje månad.¹

De personer som deltar i Utvägen under 2012 befinner sig långt ifrån arbetsmarknaden och har vid den tidpunkt då projektet startar endast sporadiska kontakter med arbetsförmedlingen. De allra flesta har dessutom olika ohälsotillstånd, fysiskt och/eller psykiskt. De har, trots deras olika ohälsotillstånd, inte haft någon kontinuerlig kontakt med försäkringskassan och har heller inte erbjudits några större rehabiliteringsinsatser. När de utförsäkrats ur socialförsäkringssystemet blir deras enda möjlighet att söka ekonomiskt bistånd hos kommunens socialtjänst. Utan rehabiliterande åtgärder, långt från arbetsmarknaden, är deras möjligheter att få ett arbete starkt begränsade på en i förväg överetablerad arbetsmarknad.

Socialförsäkringssystemets omläggning har inneburit att personer med behov av social och medicinsk rehabilitering utförsäkrats från socialförsäkringssystemet utan att vara berättigade till arbetslöshetsunderstöd, vilket i praktiken medfört en högre kostnad för kommunens socialtjänst (Johnson 2010). Socialtjänsten i Höör upplever att de idag har många medborgare som lever i ett stand-by läge, där de väntar på att något skall hända. Det är en grupp av medborgare som arbetsförmedlingen inte är intresserad av och där socialtjänsten på grund av de ovan beskrivna strukturella förutsättningarna delvis gett upp hoppet om någon positiv utveckling.

Flera av dessa medborgare har hälsoproblem av olika slag vilket innebär att de har kontakter med regionens hälso- och sjukvård. De befinner sig i en situation där de är *marginaliserade* i samhället och *ekonomiskt utsatta*. Socialtjänsten vill pröva ett nytt arbetsätt för dessa personer som ger dem större delaktighet i besluten och som ser till personers hela livsvärld för att bättre leva upp till sociallagens intentioner. För att stödja dessa medborgare i deras utsatta situation behöver socialtjänsten dessutom i ökad utsträckning samverka med andra myndigheter. Utvägen är en försöksverksamhet i samverkan där socialtjänsten arbetar utifrån ett salutogent arbetssätt för att se om det går att uppnå ökad självförsörjning för dessa medborgare genom detta arbetssätt.

---

¹ Siffrorna är framtagna ur socialtjänstens Höör statistik för 2011.

Målen med Utvägen är uppdelade på två olika nivåer, där den ena skalan representerar individnivån och den andra nivån ger uttryck för kommunens och verksamhetens målsättning med projektet. En ytterligare målsättning med Utvägen är att stärka samverkan mellan de olika myndigheterna. Nedan följer några av Utvägens målsättningar:

Mål för individen

- Att bryta långvarigt biståndsberoende
- Att hitta egna styrkor
- Att ta kontroll över sin situation
- Att bli sedd
- Att bryta utanförskap
- Att hitta en plats i samhället vilket leder till en känsla av sammanhang och tillhörighet
- Att tillsammans med övriga aktörer i Finsam bidra till att individen blir anställningsbar och en arbetsmarknadsresurs

Mål med insatsen för kommun och verksamhetsområdet

- Att öka antalet självförsörjande hushåll i Höörs Kommun
- Att utveckla metoder för fortsatt arbete med försörjningsstöd i arbetsgruppen
- Att införliva kunskaper och erfarenheter i verksamheten
- Att minska kommunens kostnader för försörjningsstöd
- Att öka arbetskraftsresursen i kommunen

Mål med insatsen för samverkande partners

- Att pröva metoder/modeller för att uppnå en effektiv resursanvändning.
- Stärka samverkan mellan berörda myndigheter.
- Skapa samsyn och förhindra stigmatisering av den som behöver stöd eller insatser från olika aktörer.

Föreliggande rapport lägger fokus på målet för individen, men berör i vissa delar även de andra målen. Den kommande forskningen i projektet kommer att fokusera på möjligheterna att uppfylla målen utifrån handläggarnas erfarenheter och samverkan mellan myndigheterna, samt påvisa vissa socio-ekonomiska resultat.

Deltagarnas tidigare upplevelser av myndigheternas arbetsätt

För att öka förståelsen för hur Utvägen påverkat de medborgare som deltagit i projektet så presenteras exempel från de inledande intervjuerna som berör deltagarnas upplevelser sedan tidigare. Avsikten med detta är att uppnå en tydlighet i de förändringsprocesser som Utvägen satt i gång. Flertalet av deltagarna har erfarenheter, ibland ända tillbaka från sin uppväxt av att hamna mellan stolarna i olika beslutsärenden. Den korta handläggningstid som erbjudits för att utreda försörjningsstödet på socialtjänsten har heller inte bidragit till någon positiv utveckling för dem även om de rent generellt varit nöjda med socialtjänstens handläggare som personer.

Erfarenheter av icke - möten

De samtal som deltagarna i projektet redogör för generellt hos olika myndigheter kan beskrivas som ”icke möten” där var och en spelar på sin planhalva och aldrig möts i en genuin dialog. De beskrivningar som ges av deltagarna kan sammanfattas som att deras möten inte är interaktiva, dvs. att handläggaren och medborgaren inte möts utan snarare talar förbi varandra. Samtliga deltagare påpekar att det råder skillnad på det bemötande de får av socialtjänsten respektive andra myndigheter de varit i kontakt med. I citatet nedan spekulerar en av dem över vad dessa skillnader kan bero på.

”Jag läst litet om att i det sociala där får man lära sig att sätta sig in i andra människor, men på arbetsförmedlingen så är de så hårda... nu skall du jobba där, och nu skall du göra det... de är så hårda, de här är mkt mjukare.. det är precis som de inte läst det där på arbetsförmedlingen. Doktor och sjukgymnasten är likadana hon bara ritar upp ett program och sedan skall jag själv gå dit och träna. De säger något men lyssnar inte tillbaka” (6)

Deltagarna i projektet upplever framförallt att deras möten med andra myndigheter utanför socialtjänsten i hög utsträckning har präglats av att det inte förekommer någon genuin dialog som baseras på förmågan att känna in och möta den andre på lika villkor. I nedanstående citat berättar en av deltagarna hur det ger en upplevelse av att myndigheterna hela tiden *fokuserar på dem som ett problem*, vilket medför bristande tillit i mötet. Det ger svårigheter i kommunikationen och medför inga reflekterande dialoger mellan myndigheten och personen i fråga.

”Sedan är det så att mitt tålamod slut - det är inte helt lätt att lämna ut sig för det används ibland emot mig sedan. Därför måste jag tänka igenom vad jag skall säga till dem och så..innan jag går dit. Samtidigt är jag emot det för jag tänker att om någon använder mina svagheter för att jag berättat det för dem så är ju det egentligen fel”(8)

Förtroendet för samhällets offentliga myndigheter är lågt på grund utav deras erfarenheter av att de handläggare de samtalar med fokuserar mer på deras problem än på deras möjligheter oavsett om det är arbetslösheten, försörjningsstödet eller andra sociala aspekter som samtalen i

mötet är inriktat på. Men många deltagare uttrycker också hur de upplever att de inte blir sedda och bekräftade i sin situation.

”De bryr sig inte mkt ../ jag hade ingen lust att gå dit längre det kändes som hopplöst, ingen nytta” (2)

Detta tar sig även uttryck i en upplevelse av bristande information där de upplever att de inte fått förklarat för sig varför beslut måste tas eller varför de beslut som är fattade ser ut som de gör. Värst är det för de deltagare som har någon form av ohälsa. Deras upplevelse är att de inte blir trodda eller får någon förståelse för sin situation vilket uttrycks genom nedanstående citat.

”De tog bort sjukpensionen, de brydde sig inte ens om att ta reda på varför, nu skall du ut i arbetslivet...så fungerar det inte, ingen utredning, bara nu är tiden slut, hej med dig”(7)

Deltagarna i Utvägen berättar många historier om hur arbetsförmedlingen inte hört av sig med feed - back inför och efter beslut samt att de väntat mycket länge på att få besked från försäkringskassan och sjukvårdens olika instanser. Detta har medfört att de inte längre känner något förtroende för dessa myndigheter.

Minskad kognitiv förmåga

Samtliga deltagare uttrycker i någon mån att detta bemötande och kontakten med myndigheter påverkar deras förmåga att tänka klart. De berättar att de ger upp och att de inte kan eller vet hur de skall uttrycka sig längre, att de inte förstår vad handläggarna säger, och att dessa allt för ofta använder ett myndighetspråk. Det *oempatiska bemötandet* påverkar även deltagarnas handlingar genom att de i det längsta drar sig för att söka kontakt, vilket ytterligare försämrar interaktionen mellan dem själva och myndigheterna.

”de har alltid missförstått mig, jag missförstår dem och de missförstår mig. Alltså vi missförstår alltid varandra. När de skickar brev och sådant alltså jag trodde inte..det blir alltid missförstånd. (5)

Vi kan alltså konstatera att deltagarna i projektet är missnöjda med det bemötande de fått av myndigheterna sedan tidigare. Detta förvärras när handläggarna på olika myndigheter talar för snabbt, obegripligt och med en terminologi som de inte förstår. Det får som konsekvens att de inte fångar helheten i den information som de får. Följande citat i intervjun får illustrera detta.

Ja, alltså jag hade kanske fixat det själv men det känns som om de snackar i andra termer, det är mer det att de snackar på en annan nivå. ..det är det språket (1)

Vardagslivet är trist och många pekar på att de sover dåligt, vänder på dygnet, är understimulerade rent allmänt vilket tar sig olika uttryck. Det som gör det hela än mer

komplikerat är att deras förmåga att tänka konstruktiva tankar påverkas negativt av den långvariga arbetslösheten. I citatet nedan så beskriver en av deltagarna den sortens påverkan.

”Jag har svårt att komma till skott med vad jag skall göra. Speciellt med myndigheter, det låser sig. Så var det aldrig när jag jobbade, det är precis som hjärnan kokat i hop (4)

Många upplever att en brist på rutiner och struktur i vardagen påverkar deras egen tankestruktur. De beskriver det som ett brus eller röra där de inte längre kan tänka klara tankar. Det får också konsekvenser i mötet med myndigheterna när de skall söka arbete, besöka läkaren eller tala i telefon med försäkringskassan.

”Jag tappar riktningen... först så kommer en tanke och så kommer en annan tanke upp i huvudet och jag tappar tråden. Så blir det i huvudet när man går hemma och mal” (10)

Detta innebär att de har svårt att förklara för handläggarna vad de menar, orden når inte fram. Ibland försöker de beskriva att de har svårt att uttrycka sig och att de inte förstår vad som sägs, men upplever då att de ofta möts av oförståelse.

”Det är konstigt när man skall förklara, har du gjort det, försökt förklara för någon som inte förstår, å man sitter där och tänker hur skall jag få dem att begripa, men det har jag lärt mig under åren att om de inte förstår så...lägg ned det. För du kan inte få någon att förstå genom att pressa in det” (7)

Deltagarna berättar hur de upplever att *ostrukturerade tankar*, och *minskat välbefinnande* orsakas av den situation som de befinner sig i. Arbetslösheten ger dem en känsla av utanförskap som de har svårt att bemästra både känslomässigt och i sina tankar om sig själva. De skuldbelägger sig själva och har stora skamkänslor över att inte kunna hantera sin försörjning. Det som förvärrar problemet är att känslan av att vara mindre värd som människa förstärks i kontakten med myndigheter. Tillit till den egna förmågan påverkas i interaktionen med andra människor och uppnås ofta genom bekräftelse och erkännande. En långvarig brist på bekräftelse kan resultera i en känsla av att inte duga, som påverkar synen på det egna självet, vilket leder dem till att tro att det är något fel på dem i relation till möten med arbetsgivare och myndigheter. Nedan berättar en av deltagarna hur en person får honom att tro att han ser för elak ut för att klara av en anställningsintervju och hur detta påverkar möjligheterna att själv ta den första kontakten med arbetsgivaren.

”Jag behöver hjälp med första kontakten. Jag hade en kompis som sa till mig att innan att jag såg ut litet elak innan man kände mig. Så var jag på en anställningsintervju och då sa han att första intrycket av mig var ett väldigt dåligt intryck så de fick liksom, så de fick intryck av att jag var annan än den jag är så jag har försökt att få någon annan till att ta första steget, så de skall få ett annat intryck av mig. Det sitter väl i att jag fått höra det. Så därför har jag tyckt att det varit lättare att någon på

arbetsförmedlingen har gått in först och pratat om mig, sedan när jag går in så kan jag få bort ansiktet från informationen” (9)

Den uteblivna interaktionen mellan välfärdens myndigheter och de medborgare som de är satta till att hjälpa resulterar sammantaget i en sorts nedåtgående spiral. Känslan av utanförskap och brist på möjligheter till självförsörjning innebär att flera av deltagarna har svårigheter att reda ut sina tankar. Detta medför i sin tur att de har svårt att hantera en samtalssituation. Myndigheternas oförmåga att hantera deltagarna så att de upplever en delaktighet, värme och empati och ett erkännande som människor förvärrar situationen. Det innebär att deras kommunikation inte fungerar, vilket resulterar i ett icke- möte som kompliceras ytterligare när de inte byggt upp en personlig relation. Deltagarnas föreställningar om sig själva inför mötet är att de inte tilldelas något värde av de som de möter, vilket får dem att själva ifrågasätta sitt värde och försämrar deras självförtroende. När de sedan i det möte som sker faktiskt blir betraktade som ett problem och inte är en tillgång på arbetsmarknaden, bekräftas de i sin känsla av utanförskap, vilket kan resultera i att deras tidigare svårigheter förvärras. Ett exempel ses i nedanstående citat där en av deltagarna berättar vad en handläggare på arbetsförmedlingen sagt i förtrolighet.

”du är tredje klass, du har varit arbetslös jättelänge, först tar de andra innan du får jobb, sa hon. - Jag var glad för att hon var ärlig... en ärlig människa och det stämmer tills i dag. Jag letar jobb, har ringt alla .... Det är mycket svårt idag” (5)

Det kan konstateras efter det första intervju tillfället att deltagarnas erfarenheter inte präglas av något salutogent arbetsätt som tillvaratar deras möjligheter och egna resurser. Snarare bidrar de myndigheter de möter till att deras känsla av förståelse över sin situation försämras och att de förlorar tilltro till sin förmåga att kunna klara utmaningar. Deltagarna upplever brist på sammanhang i tillvaron och i kontakten. De efterfrågar en mer empatisk inställning och en dialog som innebär ett givande och tagande. Samtidigt är deras egen förmåga till kommunikation nedsatt av ett långvarigt utanförskap som kan göra det svårt för de handläggare som möter den enskilde. För att bryta den onda cirkeln måste handläggarna därför kommunicera på ett sätt som ger ett erkännande och bekräftande åt individen på ett mer fördjupat plan.

Medikaliseringstendenser som följd

I gruppen finns också några deltagare som hela sitt liv har haft problem av det ovan beskrivna slaget i kontakt med samhällets offentliga verksamheter. Många av dem relaterar dessa händelser ända tillbaka till barndomen. Förväntningarna av att få ett negativt bemötande har ofta förstärkts under skolgången när dessa personer på olika sätt blivit utsatta för diskriminering och utanförskap. Det har medfört att de utvecklat en mängd olika strategier för att hantera och förstå sin omvärld. I citatet nedan skildrar en av deltagarna denna strategi.

”Min väninna säger: att ibland är du så burdus och så bara stänger du av, jag riktigt känner hur du bang drar ned! För hon är min motsats där, Och jag har funderat på det men vad är det jag skall greppa, det ligger så djupt i mig, det är en förmåga och kan vara en styrka men samtidigt bli ett problem” (3)

En annan strategi som en av deltagarna beskriver är att hon har en kreativ förmåga som yttrar sig i en sorts överskottsenergi som hon försöker att balansera eftersom hon inte upplever någon tillit till sin omgivning. Det har beskrivits av sjukvården som en sorts bipolär problematik, där hon pendlar mellan en överaktivitet och att bli nedstämd och deprimerad. Själv anser hon att det snarare beror på att hon inte får utlopp för sin kreativa förmåga när hon är utan arbete och att hon inte känner igen beskrivningen av att hon skulle ha en depression.

”Jag kan se det som styrka att man har så mycket ”överskotts” energi, jag skulle ju inte vilja bli en slö person, det är inte jag det har aldrig vart jag. Jag måste vara det annars mår jag inte bra, men nu har jag inget jobb. Sedan har jag mina depressiva perioder också men så har jag faktiskt tänkt att tänk om det ändå inte är det jag har utan att det beror på något annat” (2)

Det är inte särskilt märkligt att personer som utsatts för olika sorters kränkningar och utanförskap under hela livet utvecklar sådana sätt att hantera situationer. I en miljö där du hela tiden skall vara på spänn inför att bli angripen blir detta en sorts överlevnadsstrategi. Liknande fenomen beskrivs av deltagarna utifrån deras utanförskap på arbetsmarknaden. De upplever att de automatiskt tilldelas ett minskat värde eftersom samhället har ett belöningsystem genom lönearbete. Det får som konsekvens att *tilliten till den egna förmågan försämras* och att de strategier som de tidigare använt för att hantera sin tillvaro inte längre fungerar. Det får i sin tur som konsekvens att de mister energi och blir orkeslösa, vilket minskar deras välbefinnande ytterligare och gör dem ännu mer sårbara. Det finns beskrivningar från flera av deltagarna om hur de fått besked av handläggare på olika myndigheter att de förmodligen lider av någon neuropsykiatrisk sjukdom, och att de har ADHD och ADD liknande symptom.

I denna grupp av deltagare tenderar den långvariga arbetslösheten att på olika sätt påverka deras tankestrukturer. Det finns risk för en *medikalisering* när dessa personer, utan diagnos, och genom enstaka psykologiska test bedöms tillhöra en diagnosgrupp. Flera av deltagarna beskriver hur de ger ett erkännande till sig själva och till sin situation när de sjukdomsförklaras i sina beteenden. Något som förstärks av den bristande kommunikation som råder mellan de myndigheter de talat med. Nedanstående citat består av en berättelse om hur detta kan ta sig uttryck.

”Jag har inte blivit diagnostiserad i psykiatri men jag har kommit fram till genom de på arbetsförmedlingen att jag har någon sorts ADD, mest för att jag inte har en balans i mitten, det är antingen det ena eller det andra hållet för mycket eller för litet. De har gjort en utredning de har skickat mig till i Malmö, där de gör en massa tester, det tar en hel dag, det är för att se vad man har för självinsikt, jag har en väldigt djup självinsikt och det sa hon också till mig. Så har de gjort en utredning att koncentrationen var kass men det är flera år sedan. Sedan gjorde jag tester på arbetsförmedlingen här hos deras psykolog. Hon sa till mig då att detta är inte en utredning för en diagnos så om du vill kan du gå till sjukvården men du behöver inte, men jag har inga höga tankar om varken psykolog eller psykiatri och det sa jag till henne - det räcker med att detta står i mina papper så att de (myndigheterna) vet hur jag fungerar” (3)

Nästa citat beskriver sedan hur det vänder när mötet med handläggaren tillämpar ett öppet och empatiskt förhållningssätt i kommunikationen. Här har arbetsförmedlaren ett fungerande interaktivt möte där de tillsammans diskuterar sig fram till en lösning som till slut utmynnar i en anställning. Processen i Utvägen och dess insatser innebär att den här deltagaren börjar att reflektera över sig själv och får en förståelse för att hennes eget sätt att fungera inte alls behöver betecknas som något sjukligt utan att det kan vara en konsekvens av hennes situation och upplevelsen av utanförskap.

Det som hjälpte mig var han som var handläggare på arbetsförmedlingen hans engagemang, hans förståelse. Han var mänsklig. Han försökte verkligen sätta sig in i detta och förstå det, bara det, träffa en människa som fattar vad man pratar om, och han tog sig tid. jag har nog inte ADD, jag tycker inte jag stämmer på det riktigt men jag lever periodvis mycket inne i mig själv och det är då det skapas problem för att jag inte kan gå utåt. Jag har börjat att släppa på detta i och med jobbet, även om jag är inne i mig själv ibland. Men jag tror att det har varit ett skydd för mig, att gå in i mig själv för där finns inget mörker. Där behöver jag inte vara rädd, och jag använder fortfarande mig av detta när jag tycker det blir för jobbigt. Detta har alltid funnits med hela tiden, men ännu mer fanns det när jag var barn och ungdom. Jag har blivit mycket mer öppen nu och vågar mer (3)

Att arbeta salutogent innebär att handläggaren utgår från den enskildes livshistoria och tar fram deltagarnas egna resurser på ett sådant sätt att det stärker dem som individer. Det salutogena arbetssättet som projektet Utvägen har arbetet med är ett arbetssätt som bygger på att skapa jämbördiga relationer som tar tillvara den enskildes resurser. Detta kan endast uppnås genom interaktiva möten i en jämbördig dialog.

2. Salutogenes

Det salutogena begreppet har sitt ursprung i den medicinske sociologen Aaron Antonovskys (1987,1983) forskning. Salus betyder hälsa och kommer ifrån den grekiska mytologin om hälsans gudinna (Antonovsky 1987). *Salutogenes* handlar om ett hälsofrämjande arbete, som ofta benämns *hälsopromotion*. Hälsopromotion skiljer sig från att enbart arbeta förebyggande. Metaforiskt så kan det liknas vid de förberedelser som kan vidtas för en person som skall befinna sig på djupt vatten. Att arbeta *preventivt* innebär att ge personen en flytväst för att hindra honom att drunkna, medan ett promotivt och salutogent förhållningssätt snarare är att lära personen att simma.

Motsatsen till salutogenes är *patogenes* som är ett uttryck som ofta används vid undersökningar av det som orsakar sjukdomar och ohälsa. Bägge dessa synsätt (patogenes och salutogenes) står för en slags hälsoteori, men det salutogena synsättet bygger på att *all kunskap* kan bidra till hälsa (Westlund 2010). Hälsa utifrån ett salutogent perspektiv kan bättre förstås utifrån WHO' s hälsodeklaration där hälsa betraktas som ett tillstånd av fullständigt fysiskt, socialt och psykiskt välbefinnande och inte enbart avsaknad av sjukdom (WHO 1948). Det som skiljer en salutogen hälsoteori från WHO 's definition är att hälsa inte betraktas som ett tillstånd utan en process som kan förändras i relation till vilka *förutsättningar* en person har att möta olika situationer i livet. I figur 1 nedan presenteras hälsa och sjukdom som två separata företeelser som kan förändras över tid oberoende av varandra.

Hälsa och sjukdom kan, men behöver inte, påverka varandra i ett salutogent förhållningssätt. En person med en kronisk sjukdom eller någon form av funktionsnedsättning kan tex. uppleva sig ha god hälsa medan en person som av omgivningen anses vara frisk ändå kan uppleva ohälsa och känna sig sjuk tex. av stress. Både stress och begreppet funktion eller funktionsnedsättning kan i sin tur ses som beroende av relationen mellan de krav som ställs, de villkor, resurser och hjälpmedel som personen förfogar över för att genomföra olika uppgifter, och personens egna fysiska förutsättningar.

Salutogenes som arbetsätt

Det som framförallt skiljer salutogenes från patogenes är att det först nämnda främst fokuserar på personers resurser, medan det andra tenderar i högre utsträckning att fokusera på de brister och hinder som finns hos den enskilde personen eller i dennes omgivning (Antonovsky 1987). I praktiken så blandas dessa två förhållningssätt i arbetet med försörjningsstöd.

De flesta deltagare som finns i Utvägen är komplexa ärenden för socialtjänsten eftersom socialtjänsten förväntas utreda deltagarnas möjligheter till ekonomiskt stöd och olika insatser genom myndighetsutövning, samtidigt som de skall bidra till en social hälsa. Flertalet av Utvägens deltagare har dessutom en ohälsa som måste diagnostiseras och utredas med insatser av hälso- och sjukvården utifrån patogenes. När tiden är knapp och inskränks till korta möten med långa intervaller, där flera myndigheter är involverade är det svårt att arbeta salutogent eftersom detta arbetsätt kräver en mer fördjupad och kontinuerlig kontakt.

I ett salutogent arbetsätt som socialtjänsten i Höör förespråkar skall rådgivare och behandlare på socialtjänst, arbetsförmedling, sjukvård och försäkringskassa bidra med insatser som stödjer och hjälper deltagare att hantera och öka sin egen förmåga att förstå sin situation. De skall stödja dessa processer genom kommunikation och kunskapsöverföring, samtidigt som de bejakar den enskildes egna resurser. De skall sedan bidra till deras möjligheter att hantera sin situation med olika former av stöd utan att det påverkar negativt de tillgångar som deltagarna själva betraktar som meningsfulla. Kort sagt skall deras arbetsätt bibehålla och utveckla deltagarnas egna styrkor och tillföra nödvändigt stöd så att de kan utveckla nya sätt att möta olika livssituationer som sedan kan leda dem vidare mot självförsörjning. En förutsättning för att detta skall fungera som ett led mot arbetsmarknaden är att det sker en samverkan mellan olika funktioner utanför socialtjänstens egen verksamhet tex. i form av olika insatser från arbetsförmedlingen.

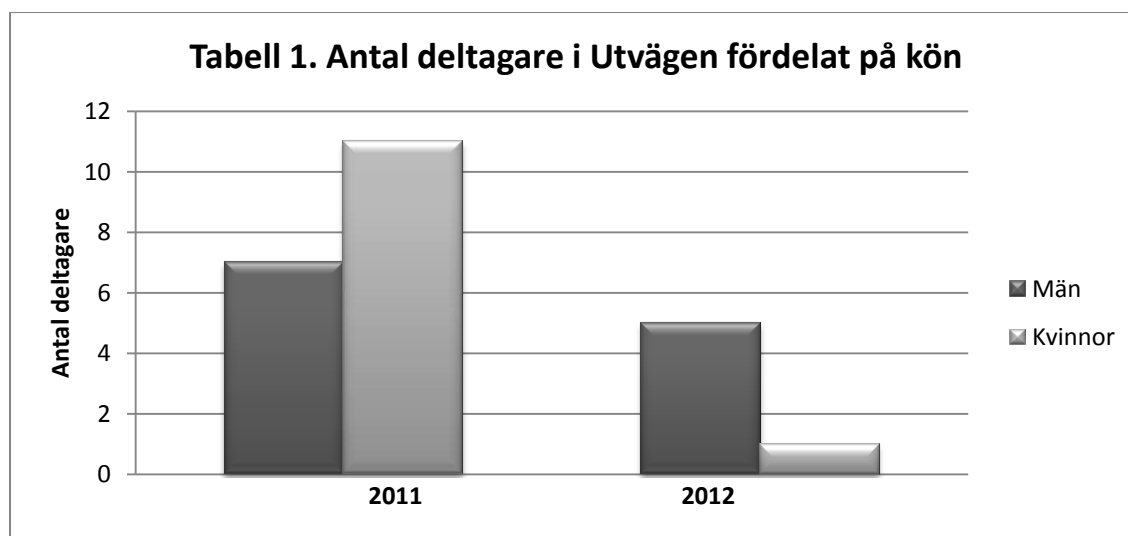
En traditionell problemlösning handlar ofta om att identifiera problem och brister och leta efter orsaker till dessa, medan en salutogen problemlösning mer fokuserar på resurser, möjligheter, önskningar och framgångsupplevelser. Det salutogena arbetsättet tvingar fram en annan problemhantering eftersom det berör medborgarnas *delaktighet i relation till myndigheternas handläggning*. Personer måste bli delaktiga i att *stärka sina egna resurser* och *ges möjlighet att påverka sin situation* samtidigt som olika former av stöd från myndigheterna skall stärka den enskilde. Utvägen handlar i detta första år om att se vilka resurser och stöd som behövs för att stärka människors egen väg mot självförsörjning. I följe

Höör kommun, och socialtjänsten innebär det att Utvägen, genom sitt salutogena arbetssätt tar utgångspunkt i att människors hälsa kan förbättras när *de själva upplever* sig vara inkluderade i det lokalsamhälle de tillhör. De kommunala beslutsorganen skall i samverkan med varandra främja detta genom att skapa delaktighet i mötet mellan medborgaren och deras välfärdsinstitutioner.

Socialtjänsten i Höör har redan positiva erfarenheter av ett salutogent förhållningssätt, eftersom det arbetssättet genomsyrar flera av deras verksamheter sedan tidigare. Individ- och familjeomsorgen i kommunen har utvecklat sin verksamhet salutogent, men det ekonomiska biståndet har fortfarande en mer traditionell handläggning. I Utvägen skiljs handläggningen av den ekonomiska beräkningen och besluten om rätt till bistånd från den process som skall leda den enskilde mot självförsörjning. Anledning till detta är att förändringsprocessen för den enskilde personen skall vara i fokus, inte försörjningsstödet, och att ökade resurser frigörs för ett fördjupat arbete som utgår från den enskildes hela livssituation.

Handledaren i Utvägen är anställd av socialtjänsten för att ge ett individuellt stöd med möten minst en gång i veckan eller efter behov, medan rätten till det ekonomiska biståndet utreds av den ansvarige socialsekreteraren, för att uppnå en kontinuitet i relationerna. Socialsekreteraren ger ett erbjudande till den sökande om Utvägen, och så länge den sökande, genom Utvägen, tar aktiv del i att förändra sin situation ifrågasätts inte rätten till försörjningsstöd. Den ekonomiska beräkningen utförs av arbetsgruppens administrativa resurs. Utvägen är planerad att vara en insats som under en avgränsad period erbjuder kommunmedborgare stöd och vägledning mot målet att bli självförsörjande, antingen genom en anställning eller genom samhällets övriga social-försäkringssystem.

I januari 2013 var 16 personer inskrivna i Utvägen. Sammanlagt har 24 personer deltagit under 2012; några av dessa var inskrivna sedan 2011. Nedan presenteras antal deltagare från 2011 och 2012 fördelat på kvinnor och män.

Insatser för ett salutogent arbetsätt i Utvägen

För att kunna erbjuda ett salutogent arbetssätt har socialtjänsten i kommunen identifierat en rad insatser som de behöver som stöd. Det är dessa som utgör det salutogena arbetssättet i Utvägen. Genom detta hoppas de kunna förverkliga det salutogena arbetssättet för personer med långvarigt försörjningsstöd så att dessa på sikt kan uppnå självförsörjning. Dessa insatser är motiverade samtal och coaching, ASI, Tre - och fyr - partsmöten, samt olika former av arbetsträning och praktik.

- **Motiverande samtal och coaching**

Motiverande samtal är både en samtalmetod men också ett förhållningssätt som har fokus på motivationsdelen i en förändringsprocess. Motiverande samtal benämns ofta MI och är en metod som är väletablerad. Den passar in i det salutogena arbetssättet eftersom den handlar om samtal med personer på deras egna villkor för att hjälpa dem till förändring (Rosengren 2012).

Motiverande samtal handlar om att arbeta personcentrerat, dvs. att handledaren (oavsett om det är läkare, sjuksköterska, socionomen, arbetsförmedlaren eller handläggaren på försäkringskassan) tar hänsyn till en persons hela livsvärld utifrån dennes egna förutsättningar. Handledarens uppgift i metoden är att hjälpa den de samtalar med att komma i kontakt med, hämta fram, formulera och använda den egna motivationen. För handledaren så handlar det om att lyssna in den de samtalar med på ett sådant sätt att de kan höra nyanserna i deras motivation för att fortsätta en påbörjad process och lära sig att känna igen förändringens karaktär. MI användes ursprungligen till beroendeproblematik och missbruksbehandlingar men kan idag användas till flera olika problemområden (Miller & Rollnick 1991, Miller mfl 2005). Det finns forskning om hur MI fungerar som metod. Dessa forskare (Bauer mfl, Miller mfl. 2005) har bland annat påvisat att en tvådagars introduktion till MI inte räcker utan att utbildningen måste följas upp med kontinuerlig handledning för rådgivning med MI.

MI fungerar även som en läroprocess för rådgivaren där några av de förmågor som utvecklas genom MI är förmågan att uttrycka empati, stödja tilltron till personers egen förmåga, och utveckla en slags följsamhet som innebär att inte gå i försvar utan ”rulla med” vid motstånd. Rollnick mfl (2008) benämner detta RULE:

• R= Undvik rättningsreflexen, dvs. rätta inte fel som motparten gör eller säger   • U= Utforska och förstå klientens motivation   • L =Lyssna på personen   • E= Egenmakt åt personen

Rättningsreflexen är vanligt förekommande inom verksamheter som skall ge vård och omsorg av naturliga skäl eftersom det bottenar i en önskan om att handla, dvs. att göra något konkret för den andre (Rämgård 2008). Problemet är att detta förhållningssätt inte ger tillräckligt

utrymme för personer att uttrycka sin ambivalens inför en process eller en situation. Det är naturligt att vara ambivalent inför en förändring, även när denna förändring är positiv (Rosengren 2012). Många personer reagerar därför på förändringar med att skapa motstånd. Det bildas då en slags energi runt personen som handledaren kan förstärka eller minska. Om personens motstånd ökar är det ett tecken på att handledaren skall ändra sitt beteende. Målet med samtalet är att minimera motstånd, inte att handledaren skall gå in och ”fixa” ett problem. Personers motivation behöver stöttas i samtalet eftersom det snarare handlar om att lyfta fram ambivalensen så att den blir tydlig för alla inblandade parter. Detta gör handledaren genom att peka på det glapp som finns mellan vad personer vill och hur de handlar. En sådan teknik är att fråga efter drömmar, målsättningar och föreställningar i livet i relation till den nuvarande situationen (Moyers mfl. 2007).

En av de viktigaste komponenterna i MI handlar om ett lyssnande som tar utgångspunkt i Carl Rogers teorier (1951). Rogers forskning har påvisat att genuinitet och ett äkta empatiskt förhållningssätt hos rådgivaren är en förutsättning för ett gott resultat i ett terapeutiskt samtal. Ett empatiskt förhållningssätt skapas bland annat genom den reflektion som är ett utmärkande drag för MI och som väl överensstämmer med det salutogena arbetssättet.

Reflektioner handlar om något mer än att bara lyssna. Det måste bygga på ett genuint intresse för vad personen har att säga och en sorts respekt för dennes egen klokhet. Den som söker hjälp vet mest om sig själv och sin historia på ett sätt som rådgivaren aldrig kommer att veta. Ofta tror en rådgivare sig veta vad det är en person säger och menar men många gånger bygger detta på för givet tagna föreställningar (Miller & Rollnick 2002). I värsta fall kan dessa föreställningar förstärkas av olika i för väg bestämda kategoriseringar utav myndigheter och sjukvårdssystem där personer sätts in i förutbestämda mallar. Reflektionerna är ett sätt att testa vad den andre har sagt genom att ge feedback eller genom att testa olika hypoteser i samtalet. De förutsätter ett samtal som är mer än ett språkligt utbyte och som i denna rapport benämns *dialog*. Dialog är en grundläggandeförutsättning för att individerna skall mötas på ett jämställt plan (Ledwith & Springett 2010) Det finns en rad tekniker för reflekterande dialoger men den främsta förutsättningen är att handledaren ger en sorts egenmakt till personen de skall hjälpa.

Egenmakt åt medborgaren handlar om att denne skall vara delaktig i allt arbete i förändringsprocessen, där rådgivarens roll då blir att ge personer makt och kontroll över processen genom att möta dem på lika villkor. Detta skall sedan få till följd att deras *själv tillit* stärks, på ett sådant sätt att de själva förmår att bidra till att deras situation förändras (Miller & Rollnick 2002). *Själv tillit* skall skiljas från självkänsla, som innebär att personer ser sitt värde rent allmänt. Låg självkänsla är inte ovanligt hos personer med långvarigt försörjningsstöd. Men positiv självkänsla ger inte omedelbart *själv tillit*, eftersom *själv tillit* handlar om en slags förmåga att inte enbart kunna begripa utan också hur de skall hantera en specifik situation, tex. att uppnå självförsörjning och ha tilltro till att detta kan fungera. MI handlar alltså inte om en rad i förväg uppsatta tekniker och interventioner utan om ett förhållningssätt som arbetar med just de aspekter som ses som centrala i ett salutogent arbetsätt (Rosengren 2012).

- **Kartläggning av livsområden – ASI**

ASI är ett evidensbaserat instrument i form av ett frågeformulär som presenterar en persons olika livsområden. Den har använts inom socialtjänsten för utvärdering och uppföljning av missbruks och beroendevård men används även för planerade vård- och omsorgs insatser inför olika behandlingar. Metoden har utvecklats av Socialstyrelsen. Vetenskapliga studier (Nyström, Anden mfl 2010) har visat att metoden inte påverkar samtalet mellan medborgaren och handläggaren på ett negativt sätt utan att den snarare bidrar till en struktur runt samtalet för att bättre förstå personers behov av stöd. Metoden rekommenderas främst för vuxna, och i olika former av beroende problematik som vid missbruk av droger. Frågeformuläret innehåller en rad frågor utifrån olika livsområden som sedan avslutas med en självskattningsskala. Dessutom gör intervjuaren en samlad bedömning av den intervjuade personens problem och behov med hjälp på en 10-gradig skala från 0-9. Det är en professionell bedömning som utgår från vissa kritiska frågor. Skattningarna från intervjuerna genomförs vanligtvis efter intervjutillfället och inför återkopplingssamtalet med personen.

- **Tre och fyrpartsmöten**

Tre- och fyr parts möten i Utvägen är möten mellan socialtjänstens samordnare i projektet, arbetsförmedlingen, vårdcentralen och vid enstaka tillfällen även försäkringskassan. Handledaren i Utvägen sammankallar till dessa möten. Tidigare forskning har visat att det är väsentligt att utse aktörer utifrån deras specifika funktion för att få en fungerande samverkan (Danermark 2010). Vid andra tillfällen involveras flera aktörer i dialogen då dessa möten består både av tre och fyra parter. Arbetsförmedlingen har under senare delen av 2012 utsett en särskild person till projektet som har ett tätare samarbete med handledaren från socialtjänsten. Vårdcentralen representeras i dessa möten främst av deltagarens egen primärvårdsläkare.

Tidigare forskning inom arbetsrehabilitering (Axelsson & Axelsson 2009, Wihlman mfl, 2008) har visat att för att få en fungerande interprofessionell samverkan mellan olika myndigheter är det absolut grundläggande att dessa organisationer utgår från ett formaliserat informationsutbyte. De olika professionerna är specialiserade i olika funktioner och organisationerna har ibland olika uppdrag och målsättningar med sitt arbete. Forskning visar att olikheterna kan skapa hinder för samverkan men kan samtidigt utgöra otroligt viktiga framgångsfaktorer om de övervinns (Anderson & Axelsson mfl. 2010). Strukturella hinder såsom bristande stöd från organisationer och legitimitet för ett gränsöverskridande arbete från ledningen i de olika organisationerna vilket annars brukar utgöra ett problem finns inte i Utvägen eftersom detta har legitimeras genom FINSAM. I följe forskning om arbetsrehabilitering är en av de viktigaste faktorerna för framgång i tre- och fyr parts möten att de samverkande myndigheterna har ett *gemensamt synsätt* för målgruppens behov av stöd och krav.

- **Praktik**

Praktik i projektet sker i samarbete arbetsförmedlingen i kommunens växthus eller genom de praktikplatser som anordnas av arbetsförmedlingen. Växthuset är en arbetsplats i kommunens regi som bedriver en kompetenshöjande verksamhet för arbetsmarknadsåtgärder och praktik för de medborgare som står utanför arbetsmarknaden och som är beroende av försörjningsstöd. Personalen i växthuset gör tillsammans med arbetsförmedlingen, och den enskilde en individuell planering som på sikt kan resultera i arbete, eller utbildning. Växthuset har däremot inte någon målsättning att ge rehabilitering för ohälsa.

Arbetsförmedlingens praktik följer de ordinarie regler som gäller för arbetssökande. I projektet har praktiken även kommit att handla om arbetsträning och arbetsförberedande åtgärder för att se huruvida ett arbete är lämpligt eller ej för den enskilda personen. Detta förutsätter i följe ett salutogent arbetsätt en matchning mellan det arbete som skall utföras i praktiken och personers egna önskemål och möjligheter att hantera denna praktik.

Genom dessa ovan beskrivna insatser förväntas Utvägen representeras av ett salutogent arbetsätt som leder deltagarna vidare på vägen mot självförsörjning. I nästa del beskrivs det salutogena synsättet teoretiskt.

3. KASAM – en känsla av sammanhang

Antonovsky (1987) menar att det som är gemensamt för att en person överhuvudtaget skall klara av yttre påfrestningar är att dessa påfrestningar måste upplevas som begripliga. Alla människor utsätts i olika grad för stressorer av olika slag men om dessa är förståeliga för den enskilde personen så innebär det en erfarenhet som personer kan hantera med eller utan stöd. När sådana erfarenheter av begriplighet sedan gång på gång upprepas över tid i olika situationer så stärks även personens känsla av sammanhang. Antonovsky definierar en känsla av sammanhang (KASAM) som:

” En global hållning som uttrycker i vilken utsträckning man har en varaktig och dynamisk tillit till att ens inre och yttre värld är förutsägbar, och att det finns en hög sannolikhet för att saker och ting kommer att gå så bra som man rimligen kan förvänta sig, vilket sedan ökar deras möjligheter att handla och finna mening i tillvaron ” (Antonovsky 1987, s.22).

En känsla av sammanhang är ofta ett resultat av upplevelser i barn och ungdomsåren. Antonovsky menar att KASAM visar vilka förutsättningar en person har att klara belastningar av en svår livssituation, å andra sidan påverkas personers KASAM även av upplevelser senare i livet vilket gör att traumatiska och stressade upplevelser kan försvaga personens KASAM (och därmed försämra deras förutsättningar att klara problemen), medan positiva händelser kan förstärka tilltron till sig själv och omvärlden, vilket förbättrar personens framtida möjligheter att klara problem. KASAM både påverkar personers möjligheter att hantera svårigheter och påverkas av de svårigheter de upplever.

Kunskapsteoretiskt är Antonovskys teori förankrad i ett systemteoretiskt tänkande som ser människan i ett öppet system som är beroende av sin omgivning. Alla människor kan befinna sig i en situation som är bekymmersam och obehaglig och som de inte kommer ur. Den person som har ett starkt KASAM är inte nödvändigtvis mindre utsatt för de negativa sidorna i situationen än andra personer, men kan mer aktivt påverka möjligheterna och ta vara på det som gör situationen möjlig att uthärda mitt i det obehagliga. Det är denna specifika förmåga till välbefinnande som Antonovsky anser har betydelse i KASAM och som får som följd att personer med högt KASAM har en relativ god hälsa trots svåra belastningar i övrigt.

KASAM består av tre olika delkomponenter *begriplighet, hanterbarhet* och *meningsfullhet* som tillsammans bidrar till detta. Observera att det enligt det salutogena synsättet inte nödvändigtvis behöver betyda att personer med ett högre KASAM för den skull lever utan sjukdom.

En person har olika förutsättningar att möta stressande situationer. Vad som upplevs som stressande situationer varierar dessutom från en person till en annan och har inte enbart att göra med enskilda stressfaktorn utan påverkas samtidigt av *vilka möjligheter* en person har att förstå och hantera denna stress utifrån sin egen värld och resurser i omgivningen. I ett vetenskapligt salutogent förhållningsätt kan därför inte ett problem förklaras genom att enbart mäta antal stressande händelser som en person utsätts för. Exempelvis är det svårt att mäta ett samband mellan hälsa och arbetslöshet genom att endast mäta stressande situationer orsakat

av arbetslöshet, utan att veta vilka förutsättningar (individuella såväl som orsakade av omgivningen) som de enskilda personerna har för att hantera situationen.

Antonovsky menar att det finns åtminstone några livsområden som skall till för att uppnå ett starkt KASAM. Dessa är: möjligheter till nära relationer, ett fungerande känsloliv samt en *huvudsaklig sysselsättning*. Att kunna hantera sorg, död och andra tunga livshändelser på ett konstruktivt sätt är också väsentligt. Det är inte svårt att se att arbetslöshet kan påverka områden som är betydelsefulla för KASAM. Att vara arbetslös innebär att befinna sig i en beroenderelation till olika myndigheter, ofta i en position med begränsade sociala såväl som ekonomiska resurser (Bolinder 2006). Det påverkar en persons handlingsutrymme, dvs. dennes möjligheter att själv handla i det sociala system där den lever (Larsson & Moren 1998). Detta får som konsekvens att personer med ett i förväg lågt KASAM ytterligare marginaliseras.

KASAM handlar om den enskildes *möjligheter* att handla för att möta olika former av svårigheter. Antonovsky benämner de möjligheter som personer har tillgång till för att handla i en stressande situation för *generella motståndsresurser (GMR)*. Nedan följer några exempel på dessa:

- Jagstyrka
- Socialt stöd
- Fysiska resurser
- Pengar och andra materiella nödvändigheter

De personer som har ett högt KASAM, dvs. de som har förutsättningar att begripa och hantera sin situation, och som känner mening med sitt arbetssökande, är inte lika utsatta som de personer som har ett lägre KASAM. De har inre och yttre motståndsresurser (ex. självkänsla, ekonomi, socialt stöd etc) för att klara en svår situation. Som motsats till generella motståndsresurser anger Antonovsky generella *motståndsbrister (GMB)*. Dessa kan vara tillfälliga eller bestående, men representerar en sorts stress i personens liv.

Antonovskys teoretiska resonemang utgår från att den första tiden som yrkesverksam i livet har stor påverkan på en persons KASAM och att förluster inom detta område även påverkar andra dimensioner i livet. Negativa upplevelser i relation till arbetslivet kan således föra med sig en svagare KASAM även senare i livet. Antonovsky menar att något av det mest destruktiva en person kan utsättas för är att förlora sitt arbete, eftersom det *påverkar förmågan att förutse framtiden*. Den arbetslöse kan i denna process *förlora sin självtillit (Antonovsky 1987)*.

Antonovskys salutogena hälsoteori har testats genom att mäta KASAM. Man har konstaterat att personer med en stark *känsla av sammanhang (KASAM)* har bättre förutsättningar att uppnå och bibehålla hälsa. Utifrån denna evidensbaserade forskning finns det anledning att som Antonovsky anta att personer som har en stark KASAM bättre kan bevara hälsan vid påfrestningar av olika slag. Det som stärker trovärdigheten i det frågeformulär som mäter KASAM är att det har testat empiriskt dvs. att den har varit underlag för en vetenskaplig prövning i flera olika sammanhang, länder och även tvärvetenskapligt inom olika fält. Det

finns idag flera internationella forskarnätverk som arbetar efter KASAM. Av de svenska forskare som studerat KASAM mer ingående i Sverige kan bland annat nämnas Professor Bengt Lindström (Nordiska folkhälsoskolan Göteborg / Forskningscenter för hälsopromotion, Helsingfors Finland) och Fil. Dr Monica Eriksson på Högskolan Väst.

KASAM's tre beståndsdelar

KASAM har framtagits genom Antonovskys och andra forskares arbeten där de tre komponenterna *begriplighet*, *hanterbarhet* och *meningsfullhet* har visat sig vara nödvändiga för att människor skall uppleva en känsla av sammanhang i sina liv. Enligt Antonovsky själv skulle ett lågt KASAM inte kunna förbättras efter 30 års åldern, men senare forskning har påvisat att detta visst är möjligt. Detta kan bland annat ske genom att *stärka generella motståndsresurser som redan finns* i en persons liv.

Begriplighet

Den första komponenten i KASAM rör begriplighet som är en väldefinierad kärna och något av det mest centrala i KASAM (Antonovsky 1987 s. 39). Begreppet syftar på i vilken utsträckning som en person *upplever* att signaler från sitt inre och yttre liv är förståeliga och förnuftsmässigt gripbara som information, eller om de uppfattas enbart som ett sorts brus, som är kaotiskt, oordnat och oförklarligt. Begripligheten är en kognitiv aspekt eftersom det handlar om personers förmåga att *tänka, och bedöma verkligheten* snarare än enbart inta en känsla av hur allt förhåller sig. Det innebär även att det går att förändra personers tillgång till begriplighet genom ett *kognitivt stöd*. Nedan beskrivs komponenten begriplighet genom att exemplifiera olika poler av begriplighet.

Situationens begriplighet handlar i stor utsträckning om hur tankar påverkas av de olika stressande situationer en person utsetts för. En person kan pendla mellan att det är ytterst svårt att strukturera några tankar alls, till att uppnå ordning och kontroll i sin tankestruktur. Hur en person hanterar stress är med andra ord beroende av dennes motståndsresurser och motståndsbrister.

Motståndsresurser i begriplighet handlar i stor utsträckning även om vilken *kunskap* personer har tillgång till och vilka *möjligheter* de ges att *kommunicera* med sin omvärld. Men utöver Antonovskys teoretiska resonemang om begriplighet som ett rent kognitivt element, bör även det emotionellas betydelse betonas för ett salutogent arbetsätt i relation till begriplighet. Inte minst gäller det när något skall kommuniceras för att uppnå en större begriplighet. Antonovskys teori har ibland kritiserats föra att inte i tillräckligt hög grad ta hänsyn till emotionernas vikt.

Kommunikation handlar inte enbart om att överföra kunskap från en person till en annan utan uppstår i lika stor utsträckning genom att känslomässigt dela någons värld. Nerovetenskapen har visat att personer som inte har några emotioner ofta handlar irrationellt och att ett känslomässigt engagemang är väsentligt för att fatta beslut och att överhuvudtaget fungera i världen (Dimaso 1994). Kunskap överförs i ett sammanhang av olika erfarenheter, genom syn och hörsel, ritualer, tystnad, språkets undertoner och kroppsspråkets rörelsemönster och kan inte enbart relateras till språket. Det innebär att begriplighet inte endast kan formas av i förväg bestämda kategorier som formas i språket, utan även uppstår i ett sammanhang som består av stundens känslor och tankar blandat med tidigare erfarenheter och kroppsminnen.

Kognition, dvs. vår förmåga att tänka är grundläggande för kommunikation, dvs. det som kommuniceras inom oss själva men även det vi förmedlar till andra. För att uppnå en begriplighet i kommunikation med andra behövs en dialog. Dialog är mer än enkel information och utbyte av tankar. Det är en interaktiv process av lärande i en relationsmässig process som tillåter ett växelspel mellan människor som hela varelser (kroppsspråk, tal ritualer och rörelsemönster). För att ett samtal skall kunna fungera som dialog krävs alltså att det sker i tillit och respekt för alla medverkande på ett sådant sätt att alla parter uppnår en fördjupad förståelse. Dialogisk kunskap är relationell till sin karaktär, den bygger på en interaktion mellan personer där det sker en ömsesidig kunskapsöverföring (Dewey 1925).

Belenkey mfl (1997) skiljer mellan *separerad kunskapsöverföring* och *sammanlänkad kunskapsöverföring*. Separerad kunskapsöverföring är den kunskapsöverföring som sker genom diskussioner snarare än genom dialog. Sammanlänkad kunskapsöverföring å andra sidan skapas i dialog genom en relation som underbyggs av tillit och empati. Det är kraften i den sammanlänkade kunskapsöverföringen som leder till nya sätt att se på världen, där människor känner sig respekterade och hörda på ett sådant sätt att de inte behöver försvara sina positioner. Det betyder inte alltid att vara överens, meningsskiljaktigheter är del av en sammanlänkande process där alla involverade personer respektfullt vandrar i varandras fotspår.

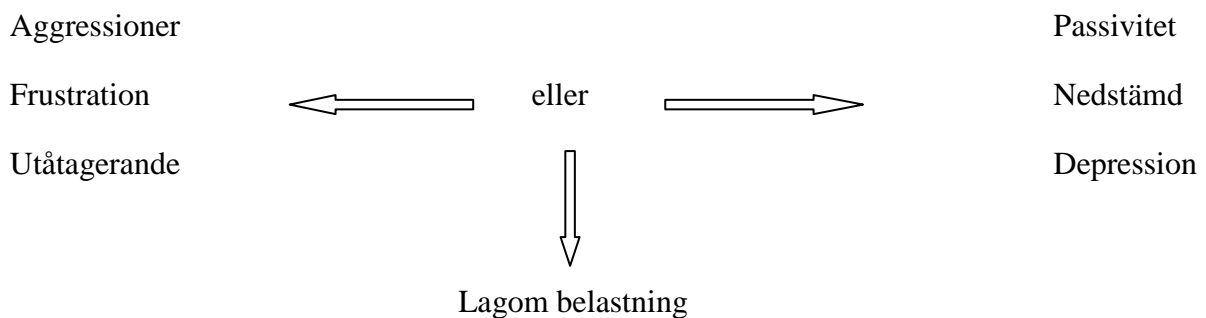
Många författare och filosofer har uppmärksammat dialogens kraft för kunskapstransformering. Fysikern David Bohm, filosofer som Michael Bakhtin och Martin Buber, kommunikationspsykologen John Shotter och organisationsteoretiker såsom Edgar Shein och William Isaac är några av dem. De delar alla åsikten om att dialogen är fundamental för att vara människa, och att ignorera detta är att avhumanisera ett mänskligt behov. Shotter anser, liksom många socialpsykologer att i en process av samverkande aktiviteter är det inte bara deltagarnas delade tankar som förändras, utan även dessa deltagares egen identitet och hur de ser på sig själva (Ledwith & Springett 2010). Dialogen handlar således inte endast om att hur vi skapar ett band till andra individer, utan lika ofta så utforskar de våra egna identiteter och synen på oss själva. Dialogen ger oss sedan möjlighet till rörelse och handling på ett sådant sätt att den hjälper till att lokalisera oss i en *begriplig gemenskap – ett sammanhang*. Dialogen är själva grunden i det vi benämner demokrati och fundamental för ett salutogent arbetssätt.

Hanterbarhet

Hanterbarhet är den andra komponenten i KASAM som inbegriper hur en person *upplever* att det finns resurser till förfogande som kan hjälpa till att möta de krav som uppkommer i olika stressade situationer. Det kan vara resurser som står under den egna personens kontroll, tex. socialt stöd av familjen eller pengar för att hantera en stressfull ekonomisk situation. Vilket även innefattar resurser som hanteras av andra, tex. aktivitetsåtgärder som olika myndigheter ger till personer med långvarigt försörjningsstöd, i den utsträckning personen har tillit att dessa yttre resurser kommer att vara förfogbara när de behövs.

Personer med en hög känsla av hanterbarhet känner sig inte som offer för olika omständigheter utan utgår ofta från att den besvärliga situation som de för närvarande befinner sig i kommer att lösas genom dessa aktiviteter. Motsatsen gäller för de som har ett låg känsla av hanterbarhet. Till skillnad mot den mer kognitiva faktorn i KASAM så är denna komponent inriktad på handling och beroende av om individen *kan*, *vill* och *vågar* använda sig av sina egna och andras resurser i relation till dessa aktiviteter. Den handlar också om *svårighetsgraden* i olika aktiviteter, vilka möjligheter de får till stöd och hur deras egna resurser tas tillvara.

En person med hög känsla av hanterbarhet känner en balans mellan de *belastningar* de utsätts för och de *resurser* som står till förfogande. En person med låg känsla av hanterbarhet å andra sidan upplever att de belastningar de utsätts för är för stora och många reagerar med frustration och uppgivenhet. Personer som har en massa resurser som inte tas tillvara upplever en passivitet och nedstämdhet som i längden kan leda till depression. Nedan visas de olika polerna av hanterbarhet. En person med högt KASAM befinner sig i mitten dvs. har en slags ”lagom belastning”.

Hanterbarheten förutsätter begripligheten enligt Antonovsky. En person måste först bedöma och förstå vad som händer, innan de kan gå vidare till en handling, dvs. en aktivitet. En person med låg känsla av sammanhang har ett större behov av detta eftersom deras begriplighet av situationen är mer kännbar.

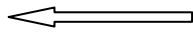
Mening

Den sista komponenten i KASAM är mening. Den handlar om motivation så tillvida att den berättar om vad som är meningsskapande för personen. Antonovsky menar att det är denna komponent som är den mest angelägna för hälsa. Om meningen och motivationen inte finns så upplever inte personen någon hälsa i ett salutogent perspektiv. Meningsfullheten är en förutsättning för begripligheten och handlar därför om livslust och engagemang. Ett ointresse och en total uppgivenhet ger inte någon mening till personer. Nedan presenteras olika poler i meningsfullhet.

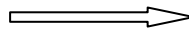
Mening

Engagemang

Livslust

eller

Meningslöshet

Uppgiven

Ointresse

Motivationen till att försöka förstå och att hantera en stressfull situation är olika beroende på personers KASAM. En person med ett lågt KASAM upplever mindre motivation, och drivkraft än en person med högt KASAM. Det som många gånger är drivande i motivationen är att personer har någonting att se fram emot. Men om de inte förstår eller begriper hur de skall ta sig dit så leder detta till en hjälplöshet och uppgivenhet, och därmed också ett lägre KASAM. Det kan därför hållas för troligt att personer som inte har något att se fram emot, i en stressad situation, och inte tror att situationen kommer att lösa sig tenderar att ha ett lägre KASAM och därmed även sämre hälsa. Samtidigt så är det viktigt att påpeka att det är den samtliga bedömningen av begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet som ger ett mått på en persons KASAM. En stark begriplighet kan därför i vissa fall kompensera för mindre motivation. Kopplingen mellan hälsa och KASAM skall därför förstås ur ett resultat som ger en samlad bild och poängbedömning av alla tre komponenterna begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet.

Begripligheten kan även bidra till motivation och meningsfullhet. När en värld blir förståelig och tankestrukturen är ordnad och inte kaotisk så är det lättare att känna meningsfullhet. För många har meningsfullhet även en koppling till aktiviteter, till något att göra. I detta avseende är det viktigt att komma ihåg att aktiviteterna måste vara meningsbärande för den enskilde personen. Den meningsfulla komponenten i KASAM är tätt förbundet med *livets existentiella frågor*. Varför finns jag till? och vad skall jag göra här? Var finns mitt sammanhang? Personer som levt på försörjningsstöd en längre tid kan uppleva sig åsidosatta ur en gemenskap eftersom så stor del av personers tillvaro idag är så starkt förknippad med att vara inkluderad på arbetsmarknaden.

Forskningsupplägg

Det har tidigare bedrivits forskning som visar att den kommunala socialtjänstens arbetsätt vad gäller försörjningsstöd varierar i landets kommuner (Salonen & Ulmestig 2004). Ett fåtal svenska intervjustudier har utförts med en kvalitativ ansats för medborgare med långvarigt försörjningsstöd, där dessa har intervjuats över tid (Arnsvik 2008). En sådan studie ses i Angelins (2009) forskning om unga långtidslösa, men det är allmänt sätt ovanligt att medborgare som lever på försörjningsstöd under lång tid följs upp med kvalitativa intervjuer under en hel interventionsprocess över flera år som i projektet med Utvägen. I Utvägen har de tio deltagare intervjuats som under 2012 varit föremål för insatser i Utvägen. Samtliga berörda medborgare, utom en som skrevs in under början av år 2012, har därmed deltagit i forskningen.

Forskningsansatsen skiljer sig från en mer traditionell utvärdering genom att den problematiserar resultaten utifrån ett teoretiskt ramverk som är vetenskapligt förankrad. Ansatsen med en *processrelaterad följeforskning* innebär att forskarsamhället såväl som praktiken får en djupare insikt i hur det salutogena arbetssättet fungerar över tid. Den kvalitativa metoden i följeforskningen beskriver dessa processer detaljerat och utfylligt så att konkreta implikationer för praktiken kan urskönjas. Värdet i ett långsiktig processrelaterat upplägg är också att det bidrar till ett *lärande över tid* för organisationen och projektets deltagare genom att resultatet hela tiden ventileras.

Projektet drivs framåt av en styrgrupp som består av projektägare Monica Malmqvist, Socialtjänsten Höör, handledaren i projektet Karina Andersson, Socialtjänsten Höör; Janet Winslott FINSAM; Kristina E Svensson Försäkringskassan Höör; Tobias Edwardsson arbetsförmedlingen Höör/Eslöv, Vårdcentralschefen i Höör samt forskaren Margareta Rämgård, Malmö Högskola. Styrgruppen träffas 2-3 ggr varje halvår och ställer frågor samt bidrar med reflektioner till forskningens resultat. Forskaren deltar inte i några av Utvägens insatser utan har ett utifrånperspektiv i relation till projektets deltagare och till de aktiviteter och insatser som förekommer i Utvägen. Forskaren använder däremot sin expertkunskap för att fram *kritiska bilder* av Utvägen genom de olika intressenterna i projektet och på deras interna samverkan. Den här rapporten är projektets första kritiska bild utifrån ett deltagarbaserat perspektiv, eftersom den bygger på deltagarnas upplevelser av projektet

Tillvägagångssätt och analys

En intervjuguide har utformats utifrån hur deltagarna i projekt Utvägen upplever projektet och på vilket sätt Utvägens insatser leder dem vidare till självförsörjning. Enskilda intervjuer med varje deltagare i den ovan beskrivna tidsperioden har skett vid tre tillfällen: före projektets start, efter sex månader, samt efter ett år. Djupintervjuerna har utgått från en temaguide. Varje intervju har pågått mellan 1- 3 timmar, vilket resulterat i ett omfattande material på sammanlagt 30 intervjuer. Detta material har sedan analyserats och bearbetats i en kvalitativ analys inspirerad av Graneheim & Lundman (2004). Intervjuerna har skrivits ut och transkriberats och är genomlästa ett antal gånger av forskaren för att utröna och tolka olika

meningssammanhang i texten. Därefter har deltagarnas upplevelser i form av dessa meningssammanhang lyfts ut ur samtliga intervjuer till en gemensam text som sedan ligger som underlag för den fortsatta analysen. Den gemensamma textmassan har delats upp i olika meningsenheter som kondenserats och försetts med en kod. (se exempel nedan). Ett antal sådana koder har framkommit i textanalysen. Dessa koder har sedan tematiseras i tre huvudkategorier med underkategorier utifrån det huvudtema som växt fram i analysen. Nedan följer ett exempel på kodningsprocessen.

Meningsbärande enhet   Kondenserad mening   Kod

”Jag vet att allt går ut på att man skall presentera sig men, men nu jag tappar allt... för så kommer en tanke och så kommer en annan tanke upp i huvudet och jag tappar tråden”	Ostrukturerade tankar ger svårigheter att samtala	Kognitiva Problem
--	---	-------------------

Resultatet från den kvalitativa analysen stärks sedan av den andra metoden i projektet som utgörs utav ett frågeformulär. Samtidigt med att intervjuer genomförts i projektet så har forskaren använt frågeformuläret KASAM som mäter salutogenes, vilket baseras på människors känsla av sammanhang. KASAM är ett standardiserat livsfrågeformulär som utvecklades redan på 1970-talet och som mäter känslan av sammanhang hos en grupp individer för att få en indikation av deras hälsa och förmåga att klara stress. Frågeformuläret existerar i två versioner. I forskningen om Utvägen har den längre versionen som omfattar 29 frågor använts (Antonovsky 1983; Eriksson & Lindström 2007). Varje deltagare i projektet Utvägen fyller i detta formulär när de startar i projektet, efter att de deltagit i Utvägen under ett år samt två år efter att projektet avslutats. Avsikten med detta upplägg är att få en bild av deras KASAM över en längre period. Det är viktigt att påpeka att resultatet inte kan fastställas på individnivå utan skall beaktas på gruppnivå. Med andra ord så antyder en påverkan av gruppens hela KASAM att något inträffat som påverkat deras KASAM under den tid de tillbringat i Utvägen. Metoden kan dock inte entydigt påvisa vad denna förändring består av, eftersom en rad faktorer i och utanför projektet kan påverka resultatet. Dessutom är antalet individer i gruppen för litet för att kunna göra starka generaliseringar av resultatet utanför gruppen. Mätningen skall därför ses som ett komplement till intervjuerna, snarare än ett eget isolera resultat.

Eftersom frågeformuläret skall ifyllas av deltagarna om ytterligare ett år där flera deltagare i projektet skall erbjudas möjlighet att delta i detta moment är det först när samtliga mätningar är avslutade som denna mätning kan ges någon varaktig indikation. En stark känsla av sammanhang (KASAM) påverkar människors hälsa i positiv riktning. Om projektet påvisar att det salutogena arbetssättet förutom att bidra till självförsörjning även stärker deltagarnas känsla av sammanhang, är det troligt att det även stärker hälsan hos dessa deltagare, vilket är det övergripande syftet med ett salutogent arbetssätt.

Etiska överväganden

Projektet har varit föremål för etisk granskning och Utvägens deltagare har erbjudits att ingå i en följeforskningen som varit frivillig. De har fått ett brev skickat med post till sin postadress där de har kunnat svara på om de önskar delta. De har sedan skrivit på ett medgivande för detta, där de även erbjudits en återkoppling inför slutrapporten i projektet. Samtliga deltagares namn är borttagna och detaljer som kan dölja deras identitet har uteslutits ur materialet (såsom bostadsort, sociala relationer osv). Frågeformuläret har utlämnats kodat för namn och person, så att ingen identitet har kunnat röjas. Frågeformuläret har utfyllts av deltagarna i deras eget hem och sedan lämnats på socialtjänsten för att förmedlas vidare till forskaren. Samtliga intervjuer är inspelade på band och dessa bandinspelningar har förvarats inlåst hos forskaren. Intervjuerna har transkriberats och analyserats under sekretess så att ingen obehörig har kunnat komma åt materialet. Primärmaterial i forskningen har inte delgivits projektägaren utan forskaren har under året ställt generella frågor om projektet vid styrgruppsmöten samt delgett FINSAM och projektägaren delrapporter skriftligt och muntligt under projektets gång.

Intervjuerna har skett i en särskild avgränsad lokal för samtal hos socialtjänsten i Höör. Enbart en deltagare som tillfrågats har avböjt att delta i följeforskningen. Resterande deltagare uppger att anledningen till att de vill delta i forskningen är att de har varit med i flera projekt tidigare där de aldrig blivit tillfrågade om sin åsikt, och de anser också att det är viktigt att insatser hos socialtjänsten även utvärderas av de som är föremål för dessa.

4. Resultat av intervjuerna

Analysen av intervjuerna visar att de medborgare som deltagit i projektet upplever att Utvägen har fungerat som en social rehabiliteringsprocess för dem på vägen mot självförsörjning. En rehabiliteringskedja som har varit generellt positiv, men som även pekar på en del brister. Den sker i tre olika steg i projektet som benämns: **Den egna motivationen**, **Handledarens rehabilitering** och **Aktiviteter i samverkan**. Dessa olika steg underlättar för personen med långvarigt försörjningsstöd att uppnå självförsörjning (se tabell 2 nedan)

Tabell. 2 Analystabell

REHABILITERINGSKEDJA MOT SJÄLVFÖRSÖRJNING		
Steg 1. Den egna motivationen	Steg 2. Handledarens rehabilitering	Steg. 3 Aktiviteter i samverkan
*Ekonomi *Inkludering	*Empati *Reflektion *Delaktighet	*Brobryggare *Matchning

I följande text presenteras de olika stegens innebörd för deltagarna med en efterföljande analys av vad de upplever i relation till projektets insatser.

Steg 1. Den egna motivationen

En förutsättning för att Utvägen skall lyckas och att deltagarna närmar sig vägen mot självförsörjning är att de känner motivation med att delta i projektet. Nio av tio deltagare upplever att de redan när de gick in i projektet kände att de var motiverade.

”Jag känner att detta med Utvägen är mitt sista hopp - sedan är det kört. På arbetsförmedlingen tar de mig inte på allvar, om jag bara får hjälp 1 % härifrån är jag nöjd”(5)

Efter projektet pågått i ett år har den upplevelsen stärkts hos nästan alla intervjuade deltagare. De berättar om det positiva med Utvägen för familj, vänner och andra arbetssökande, men kan uppleva en viss frustration i ovan beskrivna steg 3, eftersom de får en känsla av att processen stannar upp när de väntar på en praktikplats, lönebidragsanställning eller ett besked från försäkringskassan. Endast en person beskriver att projektet inte känns meningsfullt ef, och den personen har valt att avsluta sitt engagemang i Utvägen.

”Ja, alltså det är ju så att det kommer att trilla in räkningar till mig istället för till socialen sedan, å jag vill veta att allting fungerar, jag måste vara säker på det innan jag lämnar socialen, ja det är en trygghet. Jag vet inte varför egentligen. Jo, det vet jag! Jag har haft dem i för många år”(6)

Anledningen till detta avhopp är ett *långvarigt beroendeförhållande till socialtjänsten*, där vederbörande inte är motiverad till att själv sköta sin personliga ekonomi. Socialtjänsten har blivit en trygghet. Det finns därför en ambivalens till Utvägen, och ingen tillit till att själv kunna hantera sin ekonomi långsiktigt på grund av detta beroende.

Det är framförallt två orsaker till att deltagarna i Utvägen känner sig särskilt motiverade att delta. Det ena är deras *ekonomiska utsatthet* när de är beroende av försörjningsstödet och det andra är deras *känsla av exkludering* från arbetsmarknaden.

Ekonomiska behov ger deltagarna motivation till Utvägen

Det som motiverar deltagarna till självförsörjning är framförallt den ekonomiska utsatthet som de lever med. Försörjningsstödet omfattning täcker vanligtvis inte de grundläggande vardagliga behoven, utan kompenseras genom att vänner och familj hjälper till på olika sätt med mat och bostad. Det som framförallt präglar deltagarnas oro i en situation där de har svårt att få pengarna att räcka till är att *deras barn inte får den hjälp de behöver* i form av näringsriktig kost, kläder och fritidsaktiviteter. Nedan reflekterar en av deltagarna över hur det påverkar hans välbefinnande:

”Jag har ett barn och min dröm är att få ett jobb så att han kan få lite leksaker och sticka iväg till Mac Donalds då och då. Sådana roliga grejer man vill göra när man är liten, man jag kan inte göra det nu när jag är tvungen att leva på socialen. Det gör mig så ledsen. Ja, jag blir deprimerad av det, jag har varit deprimerad ända sedan jag var tvungen att söka om socialbidrag” (9)

Flera av deltagarna beskriver hur de har svårt att ge sina barn en näringsriktig kost. En person berättar hur han först ger sin son riktig mat och sedan själv nöjer sig med att äta smörgåsar för att få det hela att gå runt. De som lever på försörjningsstöd handlar ofta mat i lågprisbutiker som har reducerade priser, och de köper råvaror där sista datumet precis gått ut för att reducera kostnaderna. Pasta och korv, alldeles för lite grönsaker och mjölk bidrar knappast till hälsa, varken hos dem själva eller deras barn. Vilket ytterligare förstärker deras nedstämdhet.

”Det känns hemskt att man inte kan ge sina barn mat! Jag tänker att vad skall vi ha i morgon, det lönar sig inte att baka själv det är dyrt med ingredienserna...det är så ofta man kan köpa bröd för 14 kr på City Gross, som är lite gammalt, så det är svårt, det blir makaroner och spaghetti hela tiden. (8)

Det är inte bara småbarnsföräldrar som befinner sig i en utsatt ekonomisk situation när de är bidragsberoende av försörjningsstöd. Detta gäller även de deltagare som bor ensamma och som inte har barn, såsom ungdomar och ensamstående kvinnor. Flera av dem har valt att bo hos släktingar eller långt ifrån centrala delar av Höör på grund av de höga bostadskostnaderna som råder närmare centrum. I nedanstående citat berättar en av deltagarna hur han och

flickvännen tvingas bo hemma hos en förälder och på vilket sätt detta påverkar deras intima relation.

”Jag bor hemma...// min flickvän. hon bor med sin mamma, hon delar med sin mamma och jag delar rum med lillebror. Eller rummet det är egentligen ett allrum och det betyder det att det inte är instängt, och det är jobbigt för mig för hur skall du hitta på något med din tjej tex utan att andra hör det... det vill jag gärna veta, det vet ju vilken människa som helst att det går ju inte. Jag och min tjej söker lägenhet. Grejen är att vi behöver borgenär, men vem skall jag vända mig till, min mamma kan inte och min pappa kan inte, båda är skuldsatta (10)

Precis som citatet visar har den privata bostadsmarknaden och den kommunala bolagiseringen gjort det svårt för människor som inte har en egen fast inkomst att komma i fråga för något hyreskontrakt.

Inkludering på arbetsmarknaden

En stark faktor som är av betydelse för att deltagarna skall uppleva det som meningsfullt att delta i Utvägen är att de vill bidra till samhället och känna att de har ett arbete och inte är bidragsberoende. De känner skuld och skam över att inte de kan försörja sig. Känslor av skam, skuld och vanmakt påverkar deras tillit till sin egen förmåga, vilket kommer till uttryck på olika sätt. Citatet nedan visar hur detta i sin tur påverkar familjelivet och förhållandet till barnen.

”Jag vill vara en förebild för mina barn när de är små. Han fick alltid följa med till mitt arbete tidigare. Nu skäms jag .. de ser mig alltid hemma kl. elva tolv på dagen nej usch, jag skäms sÅ (5)

Samtliga deltagare i Utvägen påpekar att de vill vara med och bidra till samhället genom lönearbete eller erbjudas ersättning från försäkringskassan med anledning av att de helt enkelt inte kan arbeta på grund av ohälsa. När detta inte sker medför det att de känner skuld och skam på ett sådant sätt att de nedvärderar sig själva och sina egna förmågor. Några deltagare uttrycker detta som att de får svårigheter (som de själva uttrycker det) ”att sälja sig själv” inför en potentiell arbetsgivare eller i samband med en praktikplats. Vilket innebär att de skuldbelägger sig själva. Det betyder att de ibland föreslår aktiviteter som ligger under deras kompetensnivå, vare sig det gäller utbildning eller praktikplats.

Deltagare i Utvägen beskriver ofta känslor av skam och skuld för sin arbetslöshet och uttrycker detta som att de vill vara ärliga och göra rätt för sig genom att delta i samhällets produktion, dvs. vara inkluderade på arbetsmarknaden. Detta förstärks ytterligare när det finns en beroendeproblematik. En av deltagarna berättar hur hennes beroende av alkohol påverkar hennes möjligheter till ett arbete, samtidigt känner hon en ambivalens i situationen.

”Det är som att försöka sluta röka. Jag vill, men jag gör det inte. Varför kan man inte bara bestämma sig för att lägga ned det hela och röka till man dör, eller verkligen försöka sluta röka. Det var liksom det jag ville komma fram till...att så länge man försöker så vill man... men allt är relaterat till rökning tex. om man sitter och snackar så röker man, det är en morgon rutin, ja allt påverkar, om skiner solen så röker man för det.” (8)

Det denna person ger uttryck för när hon jämför sin alkoholism med rökning är att hon försöker förklara hur hennes alkoholberoende innebär en ambivalens känslomässigt. Den inre motivationen till att delta i projektet är mycket stark, men samtidigt vet hon inte om hon klarar av att förändra sin situation inom ramen för projektet eftersom missbruket och den sociala tillhörighet som den medför ger henne ett slags sammanhang och en identitet i vardagen.

Destruktiva beroenden är inte bra för någon, men bidrar till en känsla av sammanhang och mening i vardagen, oavsett om detta består i ett beroende till socialtjänsten, alkohol eller narkotika. För den ovan beskrivna personen avbryts processen i Utvägen för en missbruksbehandling, för att sedan återupptas på nytt när hon själv känner sig motiverad för detta.

Ett annat exempel på hur rehabiliteringsprocessen i Utvägen kan minska beroendeproblematik är när ett par deltagare beskriver hur de genom inkludering och ökad självförtroende förmår avbryta privata destruktiva relationer. Detta medför samtidigt stora förändringar i deras sociala liv, vilket gör dem extra sårbara. I nuläget släpps kontakten med socialtjänsten efter att de uppnått självförsörjning. I nedanstående citat uttrycker en av deltagarna hur det kan kännas när de upplever att livet kunde ha gestaltat sig annorlunda om de fått hjälp och stöd tidigare i livet.

”Då ser jag den här sorgen i det redan nu.. om nu det här blir så bra som jag hoppas på, så ser jag sorgen i det redan nu... herregud vilka massa förlorade år”(2)

Ett utanförskap som påverkar tilliten till den egna förmågan ses också i det faktum att flertalet av deltagarna har olika ohälsotillstånd som innebär att deras fysiska och psykiska kapacitet på olika sätt är nedsatt. En del av dem hör till den grupp som blivit utförsäkrade ur socialförsäkringssystemet, vilket innebär att de inte heller har rätt till sjukpenning. När de inte ser någon motivation till denna utförsäkring, ger det dem en känsla av skam. Denna känsla förstärks när deras olika symptombilder är diffusa och svåra att förstå, och de inte får ett erkännande av myndigheter eller sjukvård om att deras ohälsa verkligen nedsätter deras funktion.

Det är ytterst anmärkningsvärt att de människor som deltar i Utvägen inte har fått bättre hjälp med sin ohälsa tidigare. Flertalet av dem har diagnostiserade sjukdomstillstånd med fysiska besvär. En del av dessa är av den karaktären att de omöjligt kan komma i fråga för ett heltidsarbete. Diskbråck, sarkoidos och ledsjukdomar blandas med psykisk ohälsa, fibromyalgi och olika funktionsnedsättningar. Nedanstående citat får exemplifiera detta

”Det är det här med försäkringskassan arbetsförmedlingen och sådana. Jag tycker det är jättesvårt nu, jag hade lättare förr. De tar inte en på allvar i och med detta med sjukdomen för jag har inget handikapp som är synligt. De förstår inte vad som följer med sjukdomen. //Det hjälper inte mycket hur man förklarar... Jag kan ju gå en hel dag utan att äta något, svårt att jobba då när jag har svårt att äta. Jag träffade handläggaren när jag var ute i praktik, vi var ute och fika. Då först såg de hur dålig jag blev, de såg det med egna ögon alltså...när jag gick ut och spydde...de skickade hem mig direkt då och sa att jag inte var arbetsför.” (7)

Tre personer har inte någon form av diagnostiserad sjukdom, men å andra sidan har två av dessa missbruksproblem. Många upplever att de har haft problem med att få förståelse för sina sjukdomar i kontakten med sociala myndigheter, arbetsförmedling, försäkringskassa och vårdcentral. Det har inneburit att de inte upplever att det är någon mening längre att diskutera sin sjukdom med olika myndigheter och med sjukvårdens företrädare.

Sammanfattning

Samtidigt som det kan underlätta med att någon annan stödjer och hjälper till med ekonomin, medför beroendet av försörjningsstödet en *ekonomisk utsatthet* och en *känsla av exkludering* som samtliga deltagare ger uttryck för. Det innebär att samtliga personer är motiverade för att ingå i Utvägen för att på olika sätt nå självförsörjning. Ekonomisk utsatthet ger dem nog med motivationen för att delta i projektet. De upplever att det som stärker deras framtidstro är när de ser att insatser från Utvägen för dem vidare mot det målet.

- Motivationen stärks även av att deltagarna upplever att det är en förutsättning att de kan se mening i varje steg i processen, dvs. att de vet vad som händer och varför det händer och ser att det går framåt även om det sker sakta. Handledaren i Utvägen arbetar med att låta deltagarna *relatera tillbaka till tidigare fungerande händelser och situationer i arbetslivet* för att stärka medvetandet om deras egna resurser, och på så sätt medverka till att stötta deras motivation. De deltagande myndigheternas största uppgift för rehabiliteringen är att upprätthålla denna motivation och mening på vägen. I dag läggs dock den största *tyngden på handledaren*, vilket innebär en *organisatorisk sårbarhet*.
- Livet i allmänhet kan påverka deltagarnas möjligheter att vara aktiva i rehabiliteringsprocessen. Det är viktigt att de stödjande myndigheterna ibland kan vänta in deltagarna genom att visa att de förstår vad som händer i deras liv för övrigt, vilket förutsätter en personlig relation där handledaren och övriga handläggare har kännedom om deras livsvärld. Stegen mot självförsörjning kan ibland stanna upp, därför att en deltagare pendlar mellan olika steg i processen. Deltagarens motivation att gå vidare kan då svikta på grund av problem som de har i familjen eller olika händelser som inträffar i deras liv, men det är just då som de behöver extra stöd av handledaren för att fortsätta. Detta innebär en *följsamhet gentemot den enskilde individen* för att vänta in när de är redo att fortsätta. Det beskrivs som en av de svåraste uppgifterna av handledaren i projektet, men är också själva kärnan i metoden motiverande samtal.
- Det handlar således inte om att deltagarna skall visa följsamhet mot ett institutionellt system, oavsett om det är socialtjänsten, arbetsförmedlingen eller vårdcentralen, utan snarare om de olika handläggande myndigheternas förmåga eller oförmåga att följa den enskildes utveckling och möjligheter på vägen mot självförsörjning och stödja dessa. Handledaren i projektet får därför *handledning i motiverande samtal* för att uppnå denna följsamhet, något som handläggare från övriga myndigheter inte har, vilket i sin tur har påverkat deras möjligheter att arbeta utifrån samma utgångspunkter. Det innebär i praktiken att det faller ett tyngre ansvar på socialtjänsten än på de andra medverkande myndigheterna i Utvägen.
- Det kan konstateras att processen i Utvägen hade gynnats av att *ett mer aktivt samarbete med försäkringskassan och vårdcentral* från projektets start, för att stärka

de deltagare som eftersträvar någon form av sjukpenninggrundade inkomst. För att uppnå mening i rehabiliteringsarbetet är det väsentligt eftersom de inte har fått någon förståelse av hälso- och sjukvården för sina problem, och att de har svårt att kommunicera med sina läkare. Beroende på hur ohälsotillståndet ser ut kan det även vara nödvändigt med en tidig kontakt med vårdcentralen, eftersom detta påverkar matchningen av olika aktiviteter längre fram i processen. I de fall där deltagarnas medicinska problematik diskuterats i tre- och fyrparts möten, har det ovan beskrivna förbättrats vilket beskrivs tydligare längre fram i rapporten.

- Metoden motiverande samtal går ut på är att deltagarna skall sätta ord på och reflektera över den ambivalens de känner. Det är mycket viktigt att handledaren inte styr deltagaren åt det ena eller det andra hållet, utan att *de själva får ge uttryck för sin ambivalens*, och sedan med hjälp av handledaren reflektera sig fram till en lösning. Det sker med andra ord en sorts *spegling* genom handledaren, där deltagaren själv upptäcker svaret på sin egen ambivalens. Detta är en svår metod, men som har fungerat bra i Utvägen för att handledaren har fått hjälp med handledning i motiverande samtal.
- Det är viktigt att socialtjänsten bättre utarbetar rutiner för att *fånga in och stödja personer trots att vederbörande har avslutat sitt engagemang* i Utvägen. Samtidigt som de inte får skapa en allt för stark beroenderelation, utan mera fungera som ett slags skyddsnät i en övergångsperiod. Risk finns annars att många inte orkar med sin nya livssituation.

Steg 2. Handledarens rehabilitering genom dialoger

Analyserna visar samstämmigt att för att uppnå självförsörjning för deltagarna i projektet krävs fungerande relationer i olika nätverk. Det framkommer att det som deltagarna upplever på vägen mot självförsörjning är att de innan de går ut i olika aktiviteter ges möjligheter att uppnå en större självförtroende över sin egen situation och myndigheternas agerande genom kunskap, information och kommunikation i dialog med handledaren. Det som har möjliggjort detta är *empatin, reflektionerna och delaktigheten i dialogerna med handledaren*.

Empatiskt förhållningsätt hos samordnaren

Deltagarna gör jämförelser mellan deras tidigare erfarenheter i mötet med olika myndigheter och handläggare. De berättar om tidigare upplevelser av möten med organisationer och myndigheter och beskriver hur de ofta möts av personer som inte bryr sig om dem som människor, vilket inte ger den bästa förutsättningen för att skapa en tillitsfull relation. Det får som följd att de över tid har fått allt svårare att öppna sig, diskutera och samla sina tankar inför mötet med myndigheter. I citatet nedan beskriver en av deltagarna skillnaden mellan tidigare möten och samtalen med handledaren i Utvägen.

”man skall sätta sig in i andras situation och *försöka förstå* dem men det gör de inte men det gör hon..det känner man de andra är så kalla och man blir rädd för dem och tycker usch...då törs man inte säga något...som sådan myndighetsperson som ser ned på en” (1)

Det är ytterst angeläget för deltagarna att de möter handläggare som uttrycker ett empatiskt förhållningsätt i mötet. Samtliga deltagare (även den som hoppat av projektet) beskriver hur ett empatiskt förhållningsätt hos handledaren ger dem den trygghet som de behöver för att bygga upp en förtroendefull relation. Detta empatiska arbetsätt förutsätter en sorts genuinitet, en vilja att hjälpa och en värme och atmosfär som en av deltagarna beskriver nedan:

”Det känns varmt och bra när man kommer till henne och pratar. Det är någonting som gör att man känner sig så väl till mods, man blir varm och go på ngt sätt. Jag har känt att hon verkligen vill hjälpa mig” (5)

Empatin beskrivs som en förutsättning för att deltagarna skall våga öppna sig och berätta om sin situation på ett ärligt och rakt sätt. Flertalet av deltagarna upplever att människor runt omkring dem har svårt att förstå vad det egentligen innebär att gå arbetslös under så lång tid. De möter ofta uttalanden som att ”de lever på andras pengar” och människor som ifrågasätter deras beroende av försörjningsstöd genom påpekanden som ”att något jobb finns det väl att få”. De skäms över sin situation och vill ogärna diskutera den med familj och vänner. Genom ett empatiskt bemötande känner de sig tryggare med livet, och de uppvisar också tydliga tecken på ett ökat välbefinnande efter dessa möten.

”samtalen med henne gör att jag kan hacka av lite stenar från mina axlar och det är skönt. Jag känner mig gladare efter samtalen” (10)

Deltagarna i projektet uppger att ett empatiskt arbetsätt innebär att man sätter sig in i den andres situation och att det är en förutsättning för att de skall förstå och uppfatta vad som sägs under ett samtal. Mötena med handledaren på socialtjänsten upplevs som ett ljus i mörkret.

”hon pratar bra så man förstår... och jag kan själv ställa frågor och svara på det så man blir liksom tryggare... för man kan inte prata med sina släktingar, vänner och så...de förstår ju inte ens situation men det gör ju hon” (4)

Det står klart efter analysen av samtliga intervjuer att det empatiska arbetssättet bidrar till deltagarnas välbefinnande. Det ger dem trygghet, de känner sig väl till mods, spänningar släpper och framförallt upplever de glädje. Detta är också grundläggande för att dialogen skall fungera och ökar deras känsla av begriplighet genom att det ger dem trygghet att fatta viktiga beslut. Vilket i sin tur stärker deras tillit till sig själva. Mötet med handledaren fungerar som en livboj, något att fokusera och hålla fast vid när de dystra stunderna kommer. Så här uttrycker en av deltagarna detta:

”Ja om hon inte hade funnits där så hade jag ju inte haft någon som lite fokuserar för mig, för det är det som hon gör, hon ger mig mkt hopp att inte vara kvar i att ”äh jag får ingen hjälp, detta kan jag lika gärna strunta i”, ett tag var man ju så labil att man inte vet vad man skall leva för om man ändå skall ha det så här. Ja det har ju helt vänt nu” (2)

Det empatiska förhållningssättet får dem att känna hopp inför framtiden när de möter en person som lyssnar in vad de har att säga. Det stärker deltagarnas välbefinnande och ger en känslomässig förankring som stärker dialogen och bidrar till tillit dem emellan.

Reflektioner i dialogen stärker kognitionen

En annan förutsättning för att uppnå bra relationer är kontinuitet i möten. I nedanstående citat uttrycks även det som många deltagare framför. Att det är något i mötet med handledaren som påverkar deras egen tankestruktur positivt.

”Vi träffades 1g i veckan och det var jätteviktigt, redan när det gått 5-6 dagar så börja det försvinna förmågan till att tänka klart, då börja det släppa vad jag skulle göra och hur vi kommit fram till det och hur jag skulle göra och det har jag sagt till henne (Handledaren) att det behövs minst 1 g i veckan i början. Men det räcker inte bara med 1 g i månaden, som när man går till sin socialsekreterare även om han också varit fantastisk, som har tagit sig mycket tid med mig tidigare” (”1)

Kontinuiteten i mötet handlar också om att få tillgång till samma person. Detta gäller även möten med arbetsförmedlingen, försäkringskassan och vårdcentralen.

Det långa utanförskapet har på olika sätt påverkat deltagarnas *tillit till sig själva*. De upplever att deras tankevärld är ofokuserad, oordnad och kaotisk på ett sätt som den inte varit tidigare, vilket uttrycks genom nedanstående citat:

”Det är väldigt viktigt för mig att ha henne att prata med för hon hjälper mig till att fokusera till vissa saker. Och det är ju det jag inte fixar i mig, det är det som är den sjuka delen liksom” (3)

Deltagarna upplever att reflektionerna i dialogen med handledaren har medfört att de kan bearbeta olika negativa känslor som funnits sedan tidigare, och som påverkar deras sociala liv i olika utsträckning. I citatet nedan beskriver en av deltagarna hur hon har kunnat bearbeta sina rädslor.

”Hon har hjälpt mig ur de där rädslorna att träffa folk för ibland är det så mkt rädslor så de går liksom in i varandra hela tiden och det har jag fått hjälp med. Eftersom hon då tar tag i en av dem och sedan tittar på den specifikt så att man får koncentrera in sig på något och titta på det. Med hennes hjälp fick jag strukturera in mig, och se men dessa grejer hänger ju ihop varför är jag rädd för det å så..va kom det ifrån och varför det och så. Det kommer nog från det när jag var barn.”(3)

Detta innebär ett slags *terapeutiskt förhållningssätt*, där det är viktigt att handledaren vid behov kan remittera vidare snabbt till andra instanser. Det kan få som konsekvens att deltagarna i en period brutit sitt engagemang i Utvägen för att arbeta med en missbruksproblematik eller familjerådgivning. Det finns också exempel på hur situationen med långvarig arbetslöshet påverkar hela familjens relation på ett sådant sätt att det är nödvändigt med familjerådslag.

En reflekterande dialog innebär också att möta den andre genom att erkänna deras värde som människor. Som beskrivits tidigare får den skamkänsla som deltagarna går med även som konsekvens att de känner skuld till samhället. De uppger att detta ibland innebär att de kommer i en försvarsställning när deras rätt till försörjningsstöd skall prövas. Socialtjänsten är medveten om detta, och har därför lagt bedömningen av de ekonomiska ersättningsnivåerna på en annan person än handledaren. Det bör betonas att de flesta av Utvägens deltagare inte ser detta som ett problem när intervjuaren ställer den frågan, utan att det snarare är socialtjänsten som har svårt att hitta balansen mellan den ambivalens som råder mellan myndighetsutövning och förmågan att ge omsorg. Deltagarna upplever socialtjänstens verksamhet som en helhet, där alla handläggare har liknande arbetsuppgifter, de skiljer inte på deras inbördes olika funktioner, utan förutsätter att handläggarna för en viss dialog med varandra om deltagarnas situation. Däremot kan uppdelningen resultera i att handledaren i socialtjänsten bättre kan tillvarata deltagarnas behov, genom att diskutera deras rättigheter utan att samtidigt behöva diskutera deras skyldigheter relaterat till försörjningsstödet. Hur detta kan påverka tilliten dem emellan exemplifieras i citatet nedan:

”Hon sa ganska tidigt att du har inte bara skyldigheter du har också rättigheter...och jag har bara känt alltså innan att jag har skyldigheter hela tiden till allting här. Men sedan hon sa det ganska tidigt så fick jag helt plötsligt en annan tanke..ja jag gick nog in i den tilliten då...jag har 100% tillit till henne - du vet i vanliga fall att så är det ett samtal på en halvtimme i månaden för de som går på ekonomiskt bistånd. En halvtimme, det är ju ingenting...det funkar inte...” (8)

Förståelse för sin situation handlar om att förstå sina rättigheter, och om att vara väl informerad, men även om en gemensam förståelseram för den kunskap som förmedlas om detta. Reflektionerna innebär en slags insikt för deltagarna, där de genom dialogen med handledaren själva kan se vad som skall och bör göras för att komma vidare. Det stärker deras tillit till sig själva, och ger dem andra perspektiv på hur de kan lösa en situation eller händelse som tidigare skapat förvirring och oro. Det kan ta sig följande uttryck:

”Jag bollar en ide och förslag men jag är ju subjektiv till det som jag tycker, sedan bollar hon tillbaka och då har det gjort det att jag sett allt ur ett annat perspektiv, så bollar jag tillbaka igen och så till sist kommer jag fram till något” (8)

Nedan berättar en av deltagarna hur han med hjälp av handledaren strukturerar flera vägar mot ett uppsatt mål om en möjlighet skulle stängas. De upplever att detta hjälper dem att tänka klarare, och ger dem en struktur till handling.

”det finns alltid vägar- det finns alltid 4- 5 vägar och de försöker vi gå igenom. Om en väg är stängd så får vi prova här.. alltid positiv. Hon tar allt från början ett mål i taget, först arbetsförmedlingen, sedan vad säger de, om inte kan vi träffas här och sedan se vad de erbjuder. Ett mål i taget och sedan blir det bättre sakta sakta med att ta en sak i taget men öppning för om något inte blir bra så kan vi söka nya vägar”(2)

Flertalet av deltagarna upplever att genom att visa denna struktur visuellt, dvs. rita upp och strukturera mål och mening på en tavla med pilar ökar deras förståelse för situationen. Visualisering har även påverkat deras egen tankestruktur på ett sådant sätt att de bättre kan få mer ordning och kontroll på sina tankar. Nedanstående citat exemplifierar att en reflektion runt en visuell struktur stärker kognitionen.

” Hon hjälpte mig att strukturera mina tankar kan man säga. Jag skrev ned mina närmsta mål men det blev som inget innehåll i det för det hade jag här (pekar på huvudet) fungerade inte. Så jag skrev stödord och sedan fick vi strukturerat vad det var som jag ville och vad jag behövde hjälp med egentligen. Det gjorde vi på tavlan och ritade pilar och skrev. Så vi såg det framför oss samtidigt som vi diskuterade det och det blev mkt bättre än att bara sitta och försöka själv. Det blev lättare att greppa för mig annars blir det så förvirrande. Det blir kaos annars, först måste jag lösa den situationen och för att lösa den situationen måste jag klara de två andra situationerna - allt blir kaos. Hon har hjälpt mig med det att plocka fram det viktigaste och så jobbar vi litet kring det.” (2)

Den förvirrade tankestruktur som har uppstått genom ett långvarigt utanförskap har också inneburit stora svårigheter i möten på vårdcentralen, när deltagarna inte förstått ordinationer eller förslag på aktiviteter som skall vara hälsofrämjande, och där läkare, sjuksköterskor, arbetsterapeuter och sjukgymnaster inte haft ett adekvat bemötande. Kontakten med dessa har tidigare upplevts som otrygg, vilket medfört att många ogärna tar kontakt om det inte gäller akuta ärenden. Nedanstående citat visar på förändringen som skett i relation till handläggningen i Utvägen:

” jag har satt fart snabbare än jag annars skulle ha gjort efter samtalen med henne, jag har bytt läkare, jag har varit hos sjukgymnasten, annars hade jag sölat och sagt att jag inte orkat...”(6)

Genom att handledaren och deltagarna har fastställt en plan för hur de skall arbeta övervinner många deltagare det motstånd som de tidigare haft att kontakta myndigheter och sjukvårdsinstanser.

Delaktighet i mötet behövs för att kunna växa som människa

Det framkommer tydligt i analysen av intervjuerna att deltagarnas upplevelser av delaktighet i beslutsprocessen är en viktig framgångsfaktor i handledarens dialog. Nedan beskrivs hur delaktigheten i dialogen även påverkar utfallet av olika reflektioner, samt hur delaktighet också kan relateras till tillit i dialogen.

Delaktighet påverkar reflektionen

Det deltagarnas berättelser antyder är att det finns ett samband mellan goda reflektioner och känslan av att vara delaktig i ett samtal. Det är med andra ord så att deltagarnas upplevelse av delaktighet påverkar hur de kan internalisera och ta in den information som de får av olika handläggare och myndigheter. En jämbördig dialog innebär ett flöde i samtalet som motsvarar en känsla av delaktighet. Nedan beskriver en av deltagarna detta:

”Förändringens början var att hon lyssnade på mig och att hon försökte att sätta sig in i hur det var jag menade, jag har haft så svårt att uttrycka mina inre tankar och mina känslor. Men hon försökte verkligen att förstå.. och så frågade hon mycket har jag uppfattat dig rätt, just den biten är viktig, ibland så blev det inte riktigt och då försökte vi att hjälpa varandra...//tex kan du mena så eller så och just det där ordvalet och så..vilket får en och tänka till. I stället för att vara en slö soffsittare så började jag att tänka .... förstod hon inte det ordet... då fick jag igång tankeverksamheten mer. Man traskar runt i samma och ingen säger något nytt, man tänker inte till. Det var viktigt att jag började tänka till så att hon förstod vad jag menade, så att jag kan få den hjälp jag behöver”(2)

Nedan följer en av deltagarnas upplevelse av dialogen med handledaren där de flera gånger poängterar hur viktigt det är att de är ”*på samma nivå*”. De flesta av deltagarna beskriver detta på liknande sätt som i nedanstående citat. Det de avser är att de inte betraktades utifrån ett klassperspektiv utan att dialogen utgår från ett jämbördigt plan där de möter varandra som människor.

”vi är på samma nivå trots att jag inte har betyg, ingenting och hon är ju medveten om det. Jag blir behandlad värdigt så att man kan läsa tankarna och följa med i samtalet. Så blir det mer så att samtalet blir ett samtal” (5)

Det är inte bara handledaren som har varit medveten om detta. Flera av deltagarna nämner också att de har haft positiva möten med enstaka personer på arbetsförmedlingen, försäkringskassan och vårdcentralen. Det som sker i deras berättelser är att de då benämner den personen med förnamn, något som aldrig sker när de ger uttryck för mer negativa händelser i olika möten. Detta skulle kunna tolkas som att de upplever dessa personer som mer jämbördiga, men framförallt innebär det att de faktiskt upplever dem som en person de har haft en fungerande relation med, och inte en anonym handläggare som de träffat och glömt bort namnet på. Nedan ger en av deltagarna uttryck för hur de upplever denna typ av delaktighet i mötet.

”lätt och prata med stabil på något sätt, känns som vi är på samma nivå, hon är lätt och förstå. Jag känner att hon bryr sig, hon förstår ju en” (10)

Ett liknande fenomen uppstår senare i rehabiliteringsprocessen i samband med Utvägens trepartssamtal, när arbetsförmedlingens representant stödjer handledaren i processen på ett sådant sätt att de får en reflekterande dialog tillstånd. Helt plötsligt benämns inte arbetsförmedlingens handläggare utifrån dennes funktion, utan deltagarna relaterar direkt till handläggarens förnamn.

Delaktighet ger tillit

För att uppnå delaktighet måste personen i fråga känna tillit till de människor som de samarbetar med. Handledaren börjar som regel dialogen med att öppna upp för deras livshistoria, och som nedanstående citat visar tar det olika lång tid för henne att etablera den djupare tillit som behövs för att uppnå delaktighet. En av deltagarna beskriver detta:

”Det är viktigt att få en helhet att man pratar om hela livet, men det är inte alla som klarar det på en gång, för dem kan det ta mycket längre tid, jag menar för handledaren då, jag har ju inte den spärren när jag väl bestämt mig så öppnar jag upp mig helt. Och om det är en person som man kan prata med och det känner jag direkt om det är så, men det gör inte alla, och då tar det längre tid. Om man skall in på sitt eget liv i en situation som bara är kaos så är det svårt att öppna sig” (3)

Ett annat exempel på hur viktig delaktighet är för att ge tillit i en dialog visas i nästa citat. Läkaren har inte visat deltagaren i projektet någon äkta delaktighet, vilket minskar tilliten till honom som individ, men även förtroendet för sjukvården rent allmänt, samtidigt som det sårar henne och minskar hennes tilltro.

”När jag var på sånt möte hos doktorn så frågade han om jag ville ha antidepressiva tabletter, å jag sa nej, jag känner mig glad och inte deprimerad. Sedan sa han jag skriver ut något till natten så du får mindre ont och sover bättre. Men jag har tittat på nätet och det är antidepressiva jag har fått - så han lurade mig. Så sa han igår: jag gav dig minsta styrkan men du har fått de mesta biverkningarna. Men jag ville inte ha antidepressiva... Varför skulle han lura mig, jag vill kunna kämpa och vara den jag är utan medicin”(4)

Handledaren i Utvägen uppger att hon ibland upplever att det känns tråkigt att inte snabbare kunna lämna besked på nästa steg i processen. Deltagarna å andra sidan upplever att detta är oerhört väsentligt att hon upprätthåller kontakten med den enskilde deltagaren under väntetiden för att de skall känna sig delaktiga i processen, vilket exemplifieras genom citatet nedan.

”Ibland så kommer hon med nyheter jag har mailat men han har inte svarat än, jag vet hela tiden vad som händer och att det går framåt liksom” (6)

Delaktighet är en oerhörd viktig faktor för att stödja deltagarna i Utvägen mot självförsörjning. Men delaktighet handlar också om myndigheternas delaktighet i samverkan och hur samverkan i Utvägen kan bidra till att deltagarna bättre kan nå självförsörjning.

Sammanfattning

Ett viktigt framgångskoncept i Utvägen är att deltagarna upplever att de har givits möjlighet att uppnå någon form av förståelse över sin situation, och kontakten med myndigheter genom *dialogorienterade reflektioner* hos handledaren på socialtjänsten. Det har på olika sätt ökat deras förståelse och gett dem möjlighet att senare hantera möten i form av trepartssamtal, praktiker och andra arbetsförberedande insatser. Det sker med andra ord en sorts rehabilitering i projektet, som stärker den enskilde medborgarens kognition och självtillit genom ett *kognitivt stöd* hos handledaren. Motiverande samtal bygger på en metod som uttrycker vikten av ett empatiskt förhållningssätt och reflekterande dialoger. Samtliga deltagare i Utvägen beskriver aspekter i detta arbetssätt.

- Samtliga deltagare upplever att det är viktigt att möta handledaren ofta. För det första är *kontinuitet till samma person* en förutsättning för att bygga upp förtroendefulla relationer, men det påverkar även förtroendet för de olika myndigheterna och den enskildes möjligheter till begriplighet.
- Den situation som de befinner sig i innebär en sorts *stress* där de upplever svårigheter med att fokusera och samla sina tankar, och där de upplever sin värld som kaotisk och oordnad för att de inte ser någon utväg ur sin situation. Genom dialogen med handledaren får de hjälp att *fokusera på de tankar som är viktiga*, för att tillsammans med handledaren hitta vägar som kan leda dem vidare mot självförsörjning. De får bearbeta tidigare rädslor och *upparbeta ett förtroende* till sin omvärld. Genom att *spegla sig i handledaren* förstärks den tillit de har till sig själva, och som tidigare brutits ned av det bemötande de fått och den oförståelse de ställts inför i kontakten med olika myndigheter. *Reflektionerna* i dialogen har fungerat som en spegling som har hjälpt deltagarna i projektet att fokusera på sina resurser och *stärka sin tillit till sin egen förmåga*, så att de uppnår en större begriplighet av sin situation. Tillsammans med handledaren kan de sedan finna alternativa vägar som leder dem mot målet. Deltagarna speglar sina egna ord i relation till handledarens reaktion och reflekterar över detta på ett medvetet plan. Det innebär att de över tid arbetar upp en tankestruktur som får dem att förstå sin situation på ett djupare plan. Deltagarna bearbetar sina egna rädslor och upplevelser av tillkortakommanden i dessa reflektioner, vilket ger ett ökat välbefinnande för dem när stödet ges på ett adekvat sätt.
- Samtliga deltagare påpekar att en av anledningarna till att de upplever sig trygga är att handledaren på socialtjänsten har en *förståelse och genuinitet* i sitt arbetssätt som de känner av vid deras möten. De konstaterar att de upplever ett mer genuint bemötande inom ramen för projektet, vilket på olika sätt ökar deras välbefinnande. Det är viktigt för deltagarna att samtalstonen är lugn och förstående, och att de inte möter för krångliga termer och begrepp. Det är också deltagarnas upplevelse att detta *empatiska förhållningssätt* är grundläggande, för att de skall våga ställa de frågor som de tidigare undvikit när de inte känt något förtroende i kontakten med arbetsförmedling,

försäkringskassa eller vårdcentralens personal. Genom ett empatiskt förhållningsätt bidrar handledaren till hopp och mening med ett ökat välbefinnande som följd.

- I Utvägen har en delaktighet i reflekterande dialoger med handledaren utmynnat i att de tillsammans arbetat med måluppfyllelser i olika steg, där deltagarna varit delaktiga i att beskriva målen och strukturera en plan för detta. I vissa fall har det varit till stor hjälp att *visualisera dessa mål* genom målbilder. Förutsättningen för detta arbete har varit att handledaren och deltagaren haft en *regelbunden och tät kontakt* en gång i veckan, eftersom de flesta deltagare i Utvägen behöver ett kontinuerligt stöd i reflekterandet och i att möta de känslor som kommer upp i samband med detta. När så inte sker upplever många att de har svårt att hantera sin situation, och att de hamnar tillbaka i ett sorts oordnat kaos där de inte kan strukturera sina tankar.
- Deltagarna har även getts möjligheter att arbeta med tidigare upplevelser och reflektioner över andra delar av sitt liv. Detta har ibland skett med hjälp av ASI instrument för olika livsområden. Handledaren på socialtjänsten upplever att ASI måste anpassas till den enskilde situationen och den dialog som förekommer vid ett givet tillfälle, eftersom det annars kan störa flödet i dialogen mellan henne och deltagarna i projektet. Dessutom är instrumentet i allt för stor utsträckning utformat utifrån en missbruksproblematik, vilket inte alltid passar i den grupp som Utvägen vänder sig till. Vid de första kontakterna uppger handledaren att det är viktigt att lägga mer fokus på att bygga upp en relation och att möta deltagaren i deras egna frågor, snarare än att utgå från i förväg bestämda teman. Detta kan också relateras till den tidigare beskrivna följsamheten som är en förutsättning för att föra deltagarna framåt i processen. ASI instrumentet kan med fördel användas i vissa sammanhang, men fungerar inte som en sorts screening eller avstämning vid vissa tidpunkter. Istället förordas en strukturerad förändringsplan som är MI baserad. Orsaken till detta är att samtalsmetoden på ett annat sätt upplevs ge möjligheter till reflektioner. Reflekterande dialoger är en förutsättning för att deltagarnas rehabilitering i processen.
- Att deltagarnas åsikt har en betydelse och att de kan delta på lika villkor i en *jämbördig relation* är också nödvändigt för att få en interaktiv dialog till stånd. Det kan även kopplas till den följsamhet som beskrivs som nödvändig i metoden motiverande samtal, där följsamheten är en förutsättning för att handledaren framgångsrikt kan möta Utvägens deltagare där de för ögonblicket befinner sig. Det innebär att hon måste öppna för en jämbördig dialog för att det skall bli ett flöde i samtalet som motsvarar en känsla av delaktighet. Tillit i dialogen kommer till uttryck genom att personer känner sig delaktiga. Genom att handledaren möter deltagarna där de själva befinner sig känslomässigt, tankemässigt och även språkligt blir det interaktivt möte där handledaren och deltagaren i Utvägen *speglar sig i varandra*. Det får som följd att flera av deltagarna upplever en starkare tillit till sig själva, vilket i sin

tur innebär att de betraktar sig själva som värdefulla. Detta visar betydelsen av personliga relationer som ett led i att skapa delaktighet. Det är således inte endast funktionen som har betydelse utan mycket ansvar vilar på den enskilde personens förmåga att visa delaktighet i mötet.

- Deltagarna upplever att graden av tillit påverkar också hur interaktivt samtalet blir och djupet av reflektionerna i en dialog. Deltagarna påpekar att det har varit väsentligt i Utvägen att de fått *samtala om frågor som gällt hela livet i ett längre tidsperspektiv*, inte endast deras nuvarande specifika ekonomiska situation. Dels att handledaren ser deras egen livshistoria i mer detalj, men också att deras mer privata sfär berörs eftersom deras sociala liv och deras hälsoproblematik påverkar deras möjligheter att nå självförsörjning. Genom Utvägen skapas denna form av tillit genom att ständigt ge feed-back på vad som händer, oberoende om deltagaren är engagerad i någon aktivitet eller går och väntar på något beslut. Det är den *ständigt återkommande informationen* om vad som händer som får dem att inte tappa modet och tilliten till att Utvägen har en lösning som kan leda ge dem någon form av självförsörjning.
- Det är oerhört viktigt att handledaren bereds möjligheter att bearbeta situationer i handledning, för att kunna visa följsamhet för personens egna önskemål i den processen. Risk finns annars att det skapas en beroenderelation mellan deltagaren och Handledaren som inte för den enskilde vidare i sin rehabiliteringsprocess.
- Tiden och tajmningen är viktig, och handledaren i projektet har lyckats väl med detta. De problem som funnits i detta avseende kan snarare relateras till väntetider på lämpliga praktikplatser och beslut om lönebidragsanställning och sjukpenning. Samtliga deltagare i Utvägen upplever sig vara nöjda med den uppbackning som de fått. De känner en delaktighet genom att handledaren ständigt finns tillgänglig, och att hon svarar dem på mail eller telefon när de har frågor.

Steg. 3 Aktiviteter i samverkan

I detta avsnitt presenteras hur deltagarna upplever att aktiviteter i samverkan mellan olika myndigheter i rehabiliteringsprocessen i Utvägen bidrar till deras möjligheter att uppnå självförsörjning. De aktiviteter som sker i samverkan är *tre och fyr partsmöten* med olika myndigheter, samt matchning i *arbetsträning* och praktik i socialtjänstens ”Växthus” samt olika *praktikplatser*. Förtroendet för myndigheterna är dock fortfarande bräckligt vilket innebär att de är beroende av att socialtjänstens handledare skall finnas med som ett socialt stöd.

Socialtjänsten som brobyggare

Deltagarna i projektet har tidigare erfarenheter av att komma i kläm mellan olika myndigheter, där den ena myndighetens åsikt står mot den andres. I många fall handlar detta om att missförstånd på grund av att de inblandade parterna inte har naturliga mötesplatser eller kontakter med varandra. Deltagarna upplever att de hamnar i situationer där myndigheterna antingen tar varandras parti emot dem själva eller att de tvingas att själva reda ut en situation för att myndigheterna inte kan komma överens om vem som har tolkningsföreträde. Flera av deltagarna har tidigare upplevelser där det läggs ett allt för stort ansvar på dem att själva reda ut situationen. Problemen har bland annat fått till följd att de tvekat att kontakta myndigheterna igen eller att de helt enkelt uteblivit från inplanerade möten. I citatet nedan berättar en av deltagarna om hur hon hamnar mellan stolarna och blir ifrågasatt:

”För någonstans har det blivit så att jag har hamnat mellan stolarna. Man känner press härifrån (socialtjänsten) att man skall klara av vissa saker, men tex. när jag har varit på Arbetsförmedlingen och haft problem och sedan talar med min socialsekreterare, då säger han: Det låter konstigt de måste väl svara på arbetsförmedlingen, så kan det väl inte vara. Ungefär som att det är jag som har missat något. Där tycker jag han trampar över mig! Jag säger till honom ja men ring dit själv då så får du höra, jag kan ringa upp dem. Nej, men det behövs inte säger han. Jo, det gör det säger jag... jag känner mig kränkt...som om jag inte kontaktat Arbetsförmedlingen” (1)

De upplever att dessa erfarenheter påverkar deras inställningar inför projektets tre och fyrapartsmöten men upplever samtidigt en tillit till handledaren i Utvägen. Det får som följd att de till att börja med känner sig otrygga i trepartsamtalen och att de har ett behov av att handledaren från socialtjänsten är med eftersom de har byggt upp en förtroendefull relation med henne under en längre tid.

Flera deltagare berättar att handledarens roll inför dessa möten är att förbereda deltagarna genom att de får tänka igenom olika frågeställningar som de önskar få besvarade. Avsikten är att de själva skall framföra vad de vill säga men om de sedan behöver hjälp så går hon in och stöttar deras dialog i mötena. Handledaren fungerar därför som en brobyggare och en advokat mellan deltagaren och de andra myndigheterna i Utvägen.

”Jag tycker det var bra att hon var med till läkaren, vi gick genom frågorna innan. Jag tycker att det var en del frågor som han ställde som jag inte hade kunnat komma på. Och då fråga hon hur det ser ut med operation, innan har de sagt till mig - inte innan man är fyrtio. Då fråga hon om jag hade möjlighet att prata med specialist på sjukhuset, och då fick jag det. Jag hade litet gett upp för jag har frågat och pratat om det innan. Då var det blankt nej! Men när hon kom som myndighetsperson då måste de säga något” (9)

Det deltagarna upplever som mest besvärligt är inte att de har problem med att fråga handläggare, läkare och sjukvårdspersonal om remisser och läkemedel av olika slag utan det som påverkar dem mest i mötet med myndigheterna och sjukvården är en oro för att *inte blir trodda* som människor. Det påverkar deras tillit till sig själv och gör dem osäkra och frustrerade vilket ytterligare förstärks av deras ekonomiskt utsatta situation. Ett exempel på det ges i citatet nedan:

”Han nästan mer eller mindre anklaga mig, ... du kan väl inte sitta här och ljuga sa han. Först blev jag så va...!! sedan blev jag så störtledsen, jag ville bara gå därifrån, och jag sa till henne (Handledaren) när han skulle gå ut och hämta någonting att jag vill inte vara kvar, och hur han kan säga det. Jag bröt bara ihop efteråt och blev jätteförtvivlad. Hade hon inte vart med så hade jag sagt att du kan dra åt helvete.. så hon frågade då efteråt om vi skulle ta kontakt så att jag skulle få prata med honom igen..ja sa neej skit i det” (2)

Deltagarna upplever att de blir annorlunda behandlade när de har handledaren med sig. Även när deltagarna har en generell positiv upplevelse verkar det ändå finnas stora svårigheter med kommunikationen ifrån andra myndigheter. Nedan försöker en av deltagarna beskriva detta mer konkret:

” Samtalen i Utvägen har hjälpt mig genom att i kontakten med myndigheter typ arbetsförmedlingen, att man har vad skall jag säga, ja någon myndighetsperson med sig, det ger mer substans liksom fast jag är rätt talför själv, det blir litet annat snack på något vis, han på arbetsförmedlingen var ju inte svår på något sätt, det var inte det ” (8)

När deltagarna använder ordet myndighetsperson så avser de en person som ser på dem enbart som ett fall de skall handlägga, som har rätt att använda sin makt gentemot dem samt som använder ett byråkratiskt krångligt språk som de oftast inte förstår. När deltagarna får hjälp av handledaren i dessa möten upplever de att det minskar det deras svårigheter tillfälligt men reflekterar samtidigt över att det är förfärligt att de måste vara på det viset. I citatet nedan ges ett exempel på vad detta kan få för konsekvenser:

”När jag och hon (Handledaren) var tillsammans på arbetsförmedlingen då tog de mig på allvar. Jag träffade alltid någon när jag var där tidigare men de hade bråttom...mycket bråttom...de lyssnade inte ... jag kände mig inte så välkommen... men när hon var med mig där så då lyssnade de, och de berättade också mycket om hur det fungerade och det har jag aldrig hört ifrån dem innan, så det kändes jättebra att hon var med. Men när jag gick därifrån så kändes det bra först men så kändes det

inte bra - varför skall hon behöva vara med... jag är också en människa... det kan inte ta mer än 5 min 6 minuter mer att förklara det för mig istället- det var det som jag fick i huvudet” (5)

Deltagarna upplever att en av förutsättningarna för att mötet skall fungera är att dialogen i tre partsmöten präglas av ett empatiskt och reflekterande förhållningssätt. Trots att det finns problem i vissa fall så upplever ändå de flesta deltagare dessa möten som konstruktiva. I de fall som dessa möten präglas av delaktighet och empati i en interaktiv dialog mellan alla parter så ger de också deltagarna en känsla av ökad tillit till myndigheterna.

”när Tommy (fingerat namn) kom med in i samtalen från arbetsförmedlingen kunde jag känna att det liksom var att han tog mig på allvar och ordnade något direkt. Det kändes som han brydde sig mer liksom” (9)

Det är också i den processen som deltagarna börjar att nämna de olika myndighetsföreträdarna med namn istället för med deras funktion, vilket antyder att de byggt upp en relation till en person, som de börjar känna förtroende och tillit för i mötet. Det förutsätter dock att samtliga parter i mötet utgår från ett empatiskt arbetssätt som syftar till delaktighet.

Det framkommer också av deltagarnas berättelser att det är ytterst angeläget att de får *kontinuerlig feed - back* från den handläggare som har ansvaret i den specifika fråga som behandlas, samt att de får veta om det är något problem som uppstår. Även här fungerar handledaren som en slags ”spindel i nätet”. Deltagarna anser det också vara angeläget att dessa möten ganska snabbt utmynnarn i någon form av aktivitet. De vill helt enkelt veta var de är på väg. Utifrån att de fört en dialog under en längre tid med handledaren där de skapat olika delmål är de angelägna om att tre- och fyrparts mötena också resulterar i någon form av handling.

Mötet är bra intressant och de pratar mycket fint och man lever i förväntan.. men när inget händer så ...jag har svårt att ta dem på allvar. ... Jag tycker de kan ringa till olika här uteaktiviteter och så att få en praktikplats någonstans. De kan väl göra något och inte bara prata. (3)

När ett fyrpartsmöte fungerar optimalt har det stor betydelse eftersom deltagarna tidigare upplevt att de får springa mellan olika myndigheter och att deras ärenden så ofta ramlar mellan stolarna. Detta exemplifieras genom nästa citat:

”Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen, läkaren och handledaren (4-part samtal) det var bra för doktorn förklara vad jag hade för problem med ryggen och så frågade arbetsförmedlingen om det kunde opereras och då sa doktorn, nej det gör det inte ,och så passade de på att fråga Försäkringskassan om frågor så att de fick svar på ” (4)

Detta möte har inneburit en dialog mellan olika företrädare där de ger och tar information i en dialog i parts mötet på ett sådant sätt att deltagaren upplever att hon får stöd och hjälp att hantera sin situation. Förmodligen kommer detta att leda till en vidare utredning hos Försäkringskassan för ev. deltidspension på grund av en tidigare arbetsskada.

Matchning i arbetsträning och praktik

Samtliga deltagare som intervjuats i Utvägen uppger att de har någon specifik egenskap eller förutsättning som de anser vara en styrka och tillgång för dem men berättar också att de inte tidigare upplevt att detta har tagits tillvara när de prövats för olika aktiviteter eller arbetsträning. De upplever ingen större efterfrågan på deras resurser utan snarare ligger fokus hela tiden på deras begränsningar. Det stärker deltagarnas känsla av vanmakt när deras önsningar och tidigare erfarenheter på arbetsmarknaden inte tas tillvara. Ett annat problem som funnits är när de sätts in i olika aktiviteter som de sedan inte klarar av, tex. på grund av olika funktionsnedsättningar eller ohälsa. Den situationen kan liknas vid den som uppkommer vid olika typer av mobbing. Flera av deltagarna har tidigare upplevelser av att vara i utanförskap från tidig barndom och uppväxtår. De allra flesta av de intervjuade deltagarna berättar exempelvis om upplevelser av kränkningar och utanförskap i skolan. De processer som uppstår i olika former av aktivitetsprovningar kan i värsta fall likna de mönster som de utsatts för under dessa skolår vilket ytterligare förstärker deras känsla av utanförskap i samhället och hindrar dem från att uppleva dessa jobb aktiviteter som meningsfulla.

Växthuset som arbetsträning

Flera av de deltagare som medverkat i Utvägen har fysiska funktionsnedsättningar som innebär att de måste pröva sig fram till vilka arbetsuppgifter som passar för att matcha kommande praktiker eller lönebidragsanställningar. En person som varit långvarigt beroende av försörjningsstödet får som tidigare beskrivet ofta skuld och skam känslor över detta. De är rädda att återigen hamna i en situation där de inte blir bekräftade och erkända för sina handlingar.

De allra flesta av dem ser praktiken på kommunens Växthus som ett första steg ut på arbetsmarknaden. Det är deras första aktivitet mot ett nytt liv och en väg mot självförsörjning. De anser att det är angeläget att de själva får bestämma takten i de aktiviteter de skall företa sig. Nedan citeras denna upplevelse och även här framkommer att handledaren från socialtjänsten fungerar som en viktig övergång och brobyggare:

”Hon föreslog då växthuset först som aktivitet så att jag skulle kunna styra mitt liv litet mer och det tyckte jag kändes riktigt bra. För då kommer jag igång på det sätt som jag behöver göra och så rullar det i gång. Jag prata med min väninna, min dotter och med min mamma om det för då stod jag liksom i valet och kvalet om jag skulle tordas med rädslan i mitten. Så jag sa att jag vill gärna försöka så hon (handledaren) var med när jag träffa dem första gången och sedan var jag där själv och prata, Det gav mig riktigt mycket för där kom jag igång på riktigt. Det var viktigt att jag själv fick bestämma takten, jag börja med 4 timmar och sedan blev det mer ”(3)

Matchningen handlar i detta fall om en slags följsamhet för hennes förmåga genom att hon själv får bestämma takten i det som sker samt att hon själv upplever *aktiviteten som meningsfull*. Växthuset har en oerhört viktig funktion eftersom det blir en så stor social omställning i en persons sociala liv när de levt länge på försörjningsstöd. Många av deltagarna behöver vänja sig vid nya rutiner i vardagen och flera av dem vill pröva sig fram till hur de bäst kan fungera fysiskt såväl som psykiskt i en miljö där de inte utsätts för allt för stor press. En viktig företeelse på Växthuset är när handledaren på socialtjänsten och arbetsförmedlaren möter upp deltagaren på plats.

”Jo. Arbetsförmedlingen är inkallade vi skall vi träffa och utvärdera hur detta funkar nu med Växthuset och resonera vidare, för jag får inte komma in på arbetsförmedlingen om jag inte kan visa detta först, även om vi har träffat dem tidigare jag och (Handledaren), Jag är på Växthuset och arbetstränar mina 3 timmar, jag trivs med dem i utelaget, tycker om att vara ute. Vi har varit litet blandat där män och kvinnor, jag har ju lättare att relatera till män eftersom jag arbetat mycket med män. Jag skall vara där två månader till.” (2)

Deltagarna upplever det som mycket positivt när de får arbetsträna eller pröva sin förmåga på Växthuset. Även i dessa fall stärks möjligheterna till en bättre matchning av en *samverkan på plats*, detta gäller särskilt när det är kontinuitet i mötena och när de har möjlighet att möta samma handläggare från arbetsförmedlingen.

”När vi träffa arbetsförmedlingen så kunde jag knappt gå för då hade jag extremt ont och kunde knappt röra mig. Så då tyckte han på arbetsförmedlingen att det var konstigt att jag var arbetssökande. Sedan när jag träffa honom nu under praktiken på Växthuset så blev det väl litet bättre. Det var samma person och det var bra, annars så går mycket tid till att berätta sin historia. Därför tycker jag det är bra att det är en som kan. Han har haft ett betydligt trevligare bemötande än de andra jag träffat tidigare” (9)

De flesta deltagare upplever att deras hopp om att uppnå självförsörjning stärks i denna period eftersom de kommer ut i någon form av aktivitet. Samtidigt uppger samtliga att de inte skulle varit mottagliga för detta tidigare i processen eftersom de kände en stor inre oro och tveksamhet på grund av sina tidigare erfarenheter.

”Det brukar vara katastrof att gå ut i aktivitet innan man är klar med det man kan. Som det blev när jag fick springa trots att jag hade ont. Och så när det är olika rörelser som jag inte är van vid på ett jobb då vet jag inte vad jag klarar. Annars kan jag säga det eller det klarar jag inte men är det nya grejer då vet jag inte då måste man prova och då kan man bli sängliggande en vecka. Växthuset är ändå litet så man gör vad man kan och orkar och blir inte värderad efter kapacitet” (1)

Deltagarna upplever att en bra matchning till de olika aktiviteter som föregår på Växthuset är en förutsättning för att orka med aktivitetsträningar av olika slag. Det är då viktigt att dessa matchas så att de enskilda personerna känner mening och delaktighet.

Matchning med praktikplatser

En annan form för aktivitet är olika slags praktikplatser som förmedlas av arbetsförmedlingen. Flera deltagare har erfarenhet av praktik och aktiviteter hos arbetsförmedlingen sedan tidigare som de inte upplevt som meningsfulla eller passande

Rapporten har tidigare tagit upp vikten av kognitivt stöd på grund utav den pressande situation som långvarig arbetslöshet och bidragsberoendet skapat. Samtidigt finns en hög motivationsgrad hos de enskilda deltagarna och flera av dem har genom sina livsberättelser kommit fram till vad de skulle vilja bidra med på arbetsmarknaden. Många deltagare upplever sig inte vara motiverade till studier men några har ändå beslutat sig för att det kan vara deras möjlighet att nå det mål som de satt upp för sin självförsörjning. Motivationen till studier i gruppen som helhet är låg. En anledning är att de bär på trauman i olika former från deras tid i skolan. Det hjälper då föga att skicka någon på en studiemotiverande kurs, nedan följer ett citat som visar detta.

”Jag har varit på studiemotiverande kurs, jag gick ju dit och var där de månader som jag skulle, jag kände att jag blev inte ett dugg motiverad till att studera för att jag ville liksom hellre arbeta. Kärnämnen, pluggar lite sådant där. Men för mig var det mer som att det var lekaktigt. Inte så att man satt med en mattebok och typ räkna. Så jag tänkte att asch så skall man göra detta också. Det kändes inte meningsfullt” (10)

Detta innebär inte någon bra matchning i relation till denne deltagares behov och aktiviteten bidrar då inte heller till att närma sig målet om självförsörjning. Detta förstärks av deltagarnas negativa upplevelser av praktikplatser från tiden innan Utvägen, vilket exemplifieras i citat nedan

”när jag arbetspröva var det roligt att komma igång... men det varade inte så länge,, men näää. Började jag arbetsprovning på XX. Där var jag 1 månad sedan började mina ben svullna upp Ja, jag stod mycket på huk, ena benet var mkt svullet. Då blev jag sjukskriven igen”(1)

Det krävs mycket uppbackning från handledaren i de fall där praktikplatsen inte utmynnar i ett förväntat resultat. Om deltagaren har byggt upp en stark önskan om ett arbete på den reguljära arbetsmarknaden och sätts i en situation där detta kan bli möjligt om de klarar sin praktik, sätter detta en otrolig hög känslomässig press på dem och *besvikelsen blir så stor att de kan förlora allt hopp igen* när detta inte sker. Än värre blir det när de utsätts för en konkurens situation där arbetsgivaren kan *välja* mellan de som skall få tillgång till en praktikplats som i citatet nedan:

”Det skulle vara skönt med en praktik, en månad eller något i alla fall, jag fick ju det tidigare när jag jobba på xx. Men det var tre månader bara. Det kände jag var jobbigt att vara där tre månader och inte veta om man skulle få jobbet, och det fick jag ju inte heller” (5)

Utvägen har bidragit till en bättre matchning när arbetsförmedlingens handläggare får mer kunskap om den enskildes behov i tre och fyrparts möten. Genom att deltagaren är med på dessa möten ges samtliga parter möjligheter att fråga vederbörande om sådant som kan vara avgörande för att en praktikplats kan fungera tillfredställande. Även arbetsträningen i Växthuset har en avgörande effekt för hur praktiken kan matcha individen och arbetsförmedlingens besök på Växthuset har därför bidragit till en bättre matchning eftersom de då fått mer information, vilket har snabbat på en del processer.

”Vi skulle ha möte med arbetsförmedlingen, jag skulle ringa dem, sedan så hade jag och hon (handledaren) ett möte med xx (arbetsförmedlingens samordnare), då sa fixade han denna praktiken. Jag ringde dit och så skulle vi komma på möte, det gick bra” (6)

Det har även fått som effekt att arbetsförmedlaren på ett annat sätt kan stötta Utvägens deltagare vid den första träffen med praktikplatsen. Flera av deltagarna har någon social eller fysisk funktionsnedsättning vilket har medfört att de kategoriserats i ett fack där de endast tilldelats lättare arbetsuppgifter. Men den person som har en nedsatt funktion kan vara mycket framgångsrik i ett annat sammanhang som i exemplet nedan:

”Hon (handledaren) tycker jag är bra på datorer, hon tycker jag är bra och jag vet att jag är duktig på datorer men jag är rädd att arbetsgivaren då kan bli sur på mig att det går för långsamt. Du vet skolan har varit svår för att hålla isär alla ämnen, historia, matte osv. men jag har ändå klarat av gymnasiet” (10)

Flera av deltagarna har liknande problem och de beskriver i intervjuerna hur viktigt det är att deras arbete består av ett antal lättare grunduppgifter med mycket frihet i själva utförandet för att hantera sin praktik så de får en ”*lagom balans*”. En effekt utav långvarigt utanförskap är störningar i den balansen så det behöver inte innebära att de har en bestående funktionsnedsättning. Samtidigt är funktionsnedsättning som sådan beroende på hur arbetsplatser är organiserade. Även om det finns internationella och nationella riktlinjer angående anpassning och tillgänglighet, är det inte alla arbetsgivare som lever upp till dessa krav. Det finns då risk att arbetssökande kategoriseras in i olika fack från början på ett sådant sätt att deras förmåga inte uppmärksammas helt enkelt för att de fungerar litet annorlunda socialt än vad de förväntas göra.

”Att få göra saker i sin egen takt är väldigt viktigt. Det skall finnas vissa grunduppgifter men resten vill jag göra i min egen takt. Jag kan inte balansera min energi så ibland så jobbar jag för mycket och så tar energin slut eller ibland går det jättelångsamt. Men genom att skapa en grunduppgift som jag vet att jag måste göra så klarar jag balansen. Så det kräver ett jobb med den sortens frihet. Det är viktigt att göra saker i sin egen takt och inte efter andras takt” (3)

I citatet nedan ges ett exempel på hur detta kan gestalta sig när det fungerar bra. Kvinnan har fått ett kognitivt stöd i handledarens dialog tidigt i rehabiliteringsprocessen som inneburit att hon bättre förstår sig själv och som hjälper henne att strukturera sin vardag och sina egna

tankar. Genom trepartsmöten har hon sedan fått hjälp till en praktikplats där hon med stöd av arbetsförmedlingens handläggare berättar för arbetsgivaren om sina styrkor och svagheter. Det ger henne trygghet i arbetslivet så att hon senare kan gå vidare i processen mot självförsörjning. Denna kvinna har i dag en lönebidrags anställning, bostad, och lever i ett socialt fungerande sammanhang efter många år av bidragsberoende och ekonomisk utsatthet.

”Arbetsförmedlingen frågade när vi var på praktikplatsen om det var något jag ville berätta för arbetsgivaren. Jag sa då att jag har vissa problem och att jag ibland glömmer bort. Jag satt där då med honom och berättade vem jag var och hur jag reagerar, att jag lever mycket efter mitt känsloliv. Jag berättade om ärlighet, öppenhet allt som är viktigt för mig på en arbetsplats. Jag har börjat att upptäcka nu att jag faktiskt inte är otydlig som jag trodde, det är sedan jag börja därute på arbetet. Jag har börjat att förstå att jag ändå är rätt så fungerande” (3)

Deltagaren beskriver hur den personal hon mött i Utvägen från socialtjänsten, arbetsförmedlingen och vårdcentralen visat en förmåga till följsamhet gentemot henne som människa som har inneburit att hon förändrat sitt liv. I intervjun ställer forskaren en fråga om vad som gett detta lyckade resultat varvid hon svarar. ”Det beror på att jag mött så fantastiska människor”. En av anledningarna till att detta fungerar långsiktigt är att hon upplever att hon har *arbetsgivare* som förstår henne, accepterar hennes fysiska och psykiska problem samtidigt och som bekräftar hennes kvaliteter. Arbetsklimatet består av en öppen dialog där alla skall känna sig välkomna.

Sammanfattning

Deltagarna upplever att handledaren i Utvägen har fungerat som en *brobyggare till andra myndigheter* för att hjälpa deltagarna vidare i processen mot självförsörjning. Det är naturligtvis positivt att handledaren har den funktionen eftersom dessa treparts möten oftast har utnyttat i olika former av åtgärder som sedan leder deltagaren vidare på vägen mot självförsörjning. Ett problem som deltagarna beskriver är att det skapas en *beroenderelation* där handledarens närvaro riskerar att bli nödvändig för att deltagaren skall våga och kunna yttra sig eftersom det är först efter hennes inspel som de ser ett resultat.

- Deltagare i Utvägen uttrycker att de *känner en större delaktighet* i Utvägens trepartsmöten jämfört med deras tidigare erfarenheter och de upplever att den samverkan som finns mellan myndigheterna även leder till en ökad aktivitet som hjälper dem vidare mot självförsörjning. Tre/fyrparts möten stärker även deltagarens förtroende för myndigheterna och bidrar till att dialogen mellan olika myndigheter blir meningsskapande. I synnerhet ses en positiv utveckling när de har en gemensam handläggare från arbetsförmedlingen som samarbetar nära och tätt med Utvägens samordnare. Det innebär samtidigt en *organisatorisk sårbarhet* eftersom det blir personrelaterat huruvida rehabiliteringsprocessen skall lyckas eller inte. I detta skede är det därför angeläget att de handläggare som är närvarande har ett *gemensamt arbetssätt som präglar hela deras organisation*.
- För att rehabiliteringsprocessen i Utvägen skall fungera så upplever många deltagare att de behöver en slags övergång i en *mer skyddad arbetsträning* än de reguljära praktikplatser som arbetsförmedlingen förmedlar kan erbjuda. De flesta av deltagarna upplever tiden i växthuset som meningsfull och de anser att den varit en nödvändig omställningsperiod för att återetablera en struktur i vardagen som fungerar trots hälso-problem. Efter att handledaren arbetat med ett kognitivt stöd som ett första nödvändigt steg i rehabiliteringsprocessen är det viktigt att de aktiviteter som sätts in motsvarar deltagarens prestationsnivå. Även i den här fasen är utgångsläget att personalen tillsammans med handledaren ger uttryck för en följsamhet eftersom många av deltagarna är rädda att misslyckas.
- Det är viktigt att den enskilde förstår meningen med sin placering i växthuset. Det upplevs som positivt när det sker en sorts arbetsträning där deltagaren dokumenterar och för en dialog om hur de tycker att deras aktiviteter fungerar gentemot deras förmåga. Rehabiliteringsprocessen i Växthuset verkar också i många fall stärkas av treparts möten *på plats*. Många deltagare upplever detta som att myndigheterna då är genuint angelägna om att hjälpa dem framåt i processen. De har också lättare att förklara och beskriva sina problem, som ibland kan vara detaljer, men som får stor betydelse rent praktiskt i olika aktiviteter.

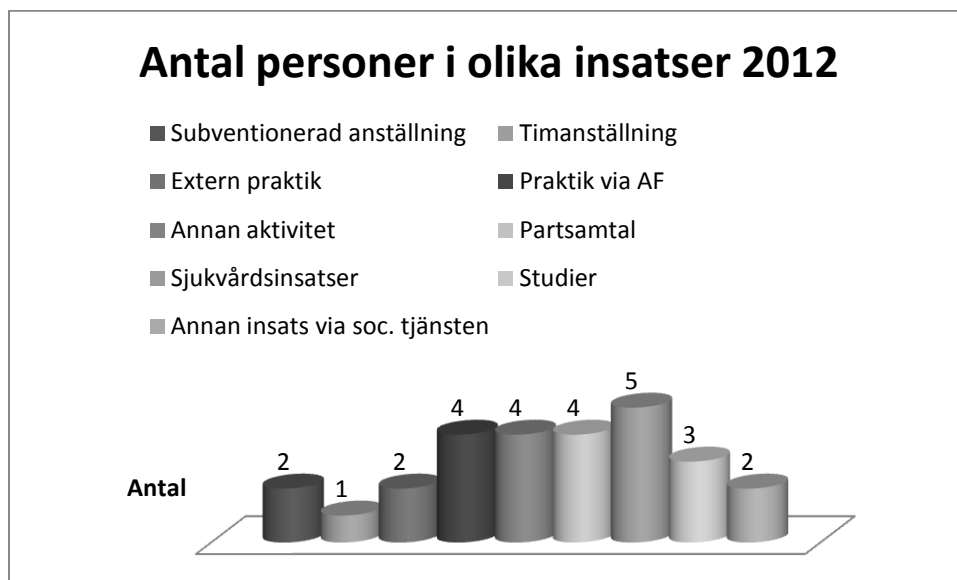
- Ett problem i Utvägen är att det är *svårt att skaffa fram praktikplatser* på arbetsmarknaden. Det anses bero på att det finns en konkurrens om praktikplatser på arbetsmarknaden och att många arbetsgivare hellre antar andra grupper än de som har varit arbetslösa i lång tid och dessutom har olika ohälsotillstånd. Ett annat problem är att *hitta lämpliga handledare* ute i verksamheterna som är motiverade att ta emot Utvägens deltagare. Det får som följd att arbetsförmedlingen har svårt att hitta praktikplatser och att deltagare i Utvägen får vänta i längre perioder vilket leder till en regression i rehabiliteringsprocessen. Arbetsförmedlarna berättar att de måste specialkomponera praktikplatser för deltagare i Utvägen och leta efter lämpliga platser individuellt vilket antyder att privata såväl som offentliga arbetsgivare betraktar denna grupp som *lågprioriterad*.

5. Utvägen som salutogenes

Resultatet av intervjuerna visar att det arbetssättet som eftersträvats i projekt Utvägen underlättar deltagarnas väg mot självförsörjning. Under 2012 har åtta personer kunnat sluta sitt deltagande i Utvägen. En person är inskriven på aktiviteter i arbetsförmedlingens regi, en annan har börjat studera. Två personer är i subventionerade anställningar, varav den ena personen startade i Utvägen under 2012. Tre av dessa finns fortfarande i socialtjänstens regi i väntan på meddelande om sjukförsäkring och insatser från hälso- och sjukvården. En deltagare har avbrutit. Flera av de personer som har deltagit i intervjuerna under 2012 har ett år efter de startat i projektet på olika vis börjat närma sig vägen mot självförsörjning.

Tre personer som deltagit i Utvägen mellan 2011- 2012 har i maj 2013 arbete. Två av dessa har anställning med lönebidrag och en person är anställd. Det är personer som levt flera år på försörjningsstöd.

Under 2012 har ett antal insatser utförts. Nedan följer en tabell (2) över dessa. Observera att en deltagare kan vara föremål för flera insatser. I tabellen syns också det stora behovet av insatser från sjukvården.

Hur fungerar då det salutogena arbetssättet i följe deltagarnas upplevelser och mätningarna av KASAM? Deltagarnas upplevelser av rehabiliteringsarbetet i Utvägen överensstämmer med den salutogena teorin om KASAM. Genom meningsfullhet i motivationen, handledarens kognitiva rehabilitering och aktiviteter i samverkan stärks gruppens KASAM. Progressionen i de olika stegen i rehabiliteringskedjan är en förutsättning för detta. Det presenteras nedan i figur 3.

Fig. 3 En modell över de processer som utvecklar KASAM och som underlättar för personer med långvarigt försörjningsstöd att uppnå självförsörjning.

REHABILITERINGSKEDJAN	GER EN KÄNSLA	AV SAMMANHANG
Steg 1. Den egna motivationen ger meningsfullhet	Steg 2. Handledarens rehabilitering ger begriplighet	Steg. 3 Aktiviteter i samverkan ger hanterbarhet
* <i>Ekonomi</i> * <i>Inkludering</i>	* <i>Empati</i> * <i>Reflektion</i> * <i>Delaktighet</i>	* <i>Brobyggare</i> * <i>Matchning</i>

Meningsfullheten som är det första momentet i KASAM kan relateras till att deltagarna i Utvägen är *motiverade till att delta* i projektet, vilket även betyder att de insatser som utförs i Utvägen måste kännas meningsfulla för dem som personer om de skall ge den sortens motivation. De måste se mening i varje steg av rehabiliteringsprocessen och själva uppleva att det går framåt även om det går sakta. Handledaren arbetar med *livsberättelser* för att återknyta till tidigare händelser i livet som var meningsfulla för att stötta deras motivation när det känns tungt. När deltagarna känner ambivalens så stödjer hon deras egna ställningsstaganden genom den *följsamhet* som utarbetats genom MI metoden vilket förutsätter att handledaren själv får handledning i motiverade samtal.

Den största drivkraften bakom motivationen och det som ger mening åt deltagarna att delta är naturligtvis den *ekonomiska utsatthet* som de befinner sig i när de går på försörjningsstöd en längre tid. Framförallt så påtalas försörjningsbördan i att kunna ge sina barn en bra framtid som den starkaste motivationen från projektets deltagare. Den andra drivkraften består i en känsla av skuld känslor över att inte delta i samhällets försörjning och en skamkänsla över att inte bli betrodd eller bekräftad och få hjälp med sin ohälsa.

Begripligheten är den andra komponenten i KASAM och visar sig i att deltagarna uttalar att de först måste *uppnå en förståelse* för sin situation, och *bearbeta tidigare erfarenheter* innan de går ut i olika former av aktiviteter. I de analyser som utförts i projektet har det framkommit att deltagarna upplever att insatser i form av olika metoder såsom: reflekterande dialoger, informationsstöd, och (MI) motiverande samtal, ibland i kombination med ASI, ökar deras *självförmåga* och därmed även deras kognitiva förmåga. Antonovsky påpekat särskilt att självförmågan kan påverkas av långvarig arbetslöshet eftersom långvarig arbetslöshet inverkar på förmågan att förutse framtiden. Genom reflekterande dialoger ges deltagaren en *begriplighet* över sin livssituation som är framåtsyftande utifrån den enskildes egna resurser. Deltagarna stärks därmed i hur de individuellt skall hantera den stress de är utsatta för, vilket förmodligen påverkar deras kognition. Ett lågt KASAM hos deltagarna i starten av projektet innebär att deltagarna i Utvägen har liten känsla av att de stimuli som de kommer att möta i framtiden är förutsägbara eller går att ordna och förklara. Detta beror delvis på en situation av

ekonomisk utsatthet, utanförskap och av det bemötande de tidigare fått av olika myndigheter. De upplever att detta ger dem förvirrade tankar.

Följeforskningen visar att deltagarna upplever att framgången i rehabiliteringsprocessen är relationellt, dvs. i hög grad beror på *hur handläggare på olika myndigheter och deltagarna hanterar och bygger upp sina relationer*. Utifrån ett salutogent synsätt kan vi konstatera att det reflekterande förhållningssättet hos handledaren lägger grunden för interaktiva möten eftersom yttre stimuli (i form av kommunikationen från handledaren) då blir mer begripliga för deltagarna. Eftersom deltagarna upplever att det är myndigheternas bemötande som påverkar deras KASAM, så påverkar det även deras välbefinnande på ett grundläggande plan.

Dessutom har en långvarig arbetslöshet och utanförskap skapat problem för de flesta deltagare som karaktäriseras av oro, ostrukturerade tankar och ångest som ger dem svårigheter att uttrycka sig. När dessa ovan beskrivna relationella processer inte fungerar finns det en risk att personer kategoriseras som ”mindre vetande”, socialt instabila och i värsta fall medikaliseras. Eftersom relationerna mellan myndigheterna och deltagarna inte fungerat adekvat tidigare i livet finns det även ett bristande förtroende för myndigheternas förmåga att stötta i processen. Många gånger sträcker sig detta bristande förtroende sig tillbaka till skolåldern där deltagarna beskriver hur på olika sätt varit föremål för kränkningar och inte blivit erkända som de unika individer de är.

Analysen antyder, att flera av deltagarna har tidigare erfarenheter från olika myndigheter av att bli bedömt som mindre begåvade, och där deras upplevelser är att dessa inte tar hänsyn till att deras kognitiva funktionsnedsättningar kan ha konstruerats eller förvärrats av ett långvarigt utanförskap på arbetsmarknaden. De upplever att reflektionen i dialogmetoderna hjälper dem att återfå tillit till sin egen förmåga och beskriver dessa processer i intervjuerna.

Människor måste ges möjlighet att kommunicera med sin omvärld. Handledaren i Utvägen har arbetat fram ett *kognitivt stöd* i dialogsamtal som varit en viktig framgångsfaktor i Utvägen. Deltagarna upplever att det i reflektioner med handledaren sker en spegling mellan deltagarnas syn på sig själva, deras situation och deras givna rättigheter som ger dem ett sorts empowerment som innebär att de går från en tillvaro av rädsla och oro till att uppleva struktur och trygghet i tillvaron. Förutsättningen för att detta skall fungera är att de möter handledaren ofta och att det finns en kontinuitet i mötena. Det empatiska förhållningssättet som bygger på delaktighet är oerhört angeläget i den processen.

Det har visat sig vara nödvändigt att lägga stort fokus på det ovan beskrivna momentet i projektet *innan deltagarna går ut i mer aktivitetsrelaterade åtgärder*. Det är också viktigt att det sker en individuell anpassning, vilket kan ta mer eller mindre tid för den enskilde. Samtidigt finns en risk att medborgare som varit beroende av långvarigt försörjningsstöd förstärks i sitt utanförskap när de relateras till sammanhang och sysselsättningsåtgärder som de inte har resurser att klara av vid denna tidpunkt. Hanterbarhet handlar därför om hur myndigheterna genom samverkan i tre och fyr partsmöten kan stärka personen genom en följsamhet för deras situation och i delaktighet med den enskilde personen.

Hanterbarheten i KASAM är den tredje förutsättningen för ett salutogent arbetsätt och handlar i Utvägen om att de olika aktiviteterna som deltagarna utsätts för skall ge en ”lagom belastning”. Socialtjänstens samordnare har en central funktion i projektet som är särskilt betungande eftersom det är den funktionen som på olika sätt skall vara *spindeln i nätet* och driva utvecklingen framåt samtidigt som hon skall stödja deltagarna i projektet utifrån deras egna villkor. Handledarens största uppgift är att utöva ett sorts kognitivt stöd som ökar deltagarnas begriplighet av myndigheternas handlingar. Detta kognitiva stöd är en förutsättning för att många deltagare skall kunna hantera aktiviteter och förstå sina mål och aktiviteter i relation till myndigheter och arbetsmarknaden. Samtidigt måste handledarna arbeta på ett sådant sätt att de inte sätter personer i en beroende relation till dem utan att de själva stärks i att se sina förmågor och möjligheter. Detta har fungerat bra i den interna kontakten på socialtjänsten men behöver utvecklas ytterligare i tre och fyra partsmöten. En sammanlänkad kunskapsöverföring kan ses mellan handledaren och deltagarna och i viss mån i tre parts dialoger mellan handledaren, arbetsförmedlingen och deltagaren. Det framgår av deltagarnas berättelser att det salutogena arbetsättet inte är fullt utvecklat hos de olika myndigheterna vilket medför problem i tre och fyrapartsmöten, praktiker och annan samverkan.

Växthuset fungerar som en bra övergång och en arbetsträning som stärker deltagarna i att lyfta fram sina egna resurser och förmågor förutsatt att de aktiviteter de deltar i känns meningsfulla. När belastningarna i praktikplatser, arbetsträning eller i trepartsmöten blir för tunga att bära kan personer reagera med en uppgivenhet som minskar deras motivation att fortsätta. När dessa aktiviteter upplevs som att de inte leder vidare mot de uppsatta målen mot självförsörjning, eller när personers egna resurser inte tas tillvara kan det leda till nedstämdhet och i vissa fall till en depression. För att möjliggöra en hanterbarhet handlar det om att ge stöd, vid rätt tillfälle och i rätt omfattning så att personer upplever en slags ”lagom belastning”. Handledaren fungerar här idag som en brobyggare till andra myndigheter men riskerar samtidigt att skapa en beroende relation till deltagarna. För att uppnå en bättre samverkan är det nödvändigt att Utvägens parter utvecklar ett *gemensamt arbetsätt* som präglar alla organisationer annars byggs det in en organisatorisk sårbarhet i systemet där resultatet för den enskilde i allt för hög utsträckning är personbundet. Samtidigt är den personliga relationen i de interaktiva samtalen en förutsättning för att rehabiliteringskedjan skall lyckas vilket innebär en svår balansgång för de som skall driva projektet vidare.

Precis som Antonovsky beskriver i sin teori om KASAM så kan meningsfullheten också relateras till begriplighet och hanterbarhet. Om en person som har långvarigt försörjningsstöd sätts i en aktivitet som inte leder denne vidare mot självförsörjning så upplever de inte aktiviteten som särskilt meningsfull. Å andra sidan om en samma person har behov av socialt umgänge och aktiviteten i sig består av ett sådant moment så kan den ändå ge mening åt personen. Det innebär att meningsfullheten är subjektiv, dvs. att den beror på den enskildes speciella situation och förmåga. I följe ett salutogent arbetsätt har personer ofta någonting som ligger dem varmt om hjärtat och som de är bra på. För att stärka motivationen, mening och i förlängningen deltagarnas hälsa är det då viktigt att aktiviteterna blir *meningsbärande rent känslomässigt*, dvs. att de *upplevs* som meningsfulla vilket förutsätter en bra matchning

mellan den enskilda personen och den aktivitet som de skall utöva. I dag är detta inte fullt ut möjligt eftersom arbetsgivarna inte tillhandahåller praktikplatser och det rent faktiskt råder konkurrens inte bara om jobben utan även om praktikplatser och lönebidragsanställningar. Gruppen långtidsarbetslösa är inte en prioriterad grupp på arbetsmarknaden och det finns inga rehabiliteringsplaner på den reguljära arbetsmarknaden för den gruppen som deltagit i Utvägen. Trots detta har ändå ett antal deltagare närmat sig självförsörjning på mindre än ett år.

Avslutningsord

Slutligen så kan det inte nog understrykas att det också är högst väsentligt att arbetsgivarna deltar i detta rehabiliteringsarbete. Rehabiliteringskedjan tenderar idag att stanna upp på grund utav att det inte finns tillräckligt med praktikplatser, lönebidragsanställningar och andra arbetsmarknadsåtgärder som upplevs som meningsfulla. Det måste finnas möjligheter till kontaktpersoner ute i arbetslivet och arbetsgivarna bör blir mer inkluderande och förstående mot personer som har en historia med långvarigt försörjningsstöd. Ytterst så handlar det om vad det är för samhälle vi vill ha i framtiden, och om den kostnad, mänskligt och ekonomiskt som det innebär att hamna utanför en arbetsgemenskap.

Eftersom meningsfullhet, hanterbarhet och begriplighet enligt analysen visar sig vara själva grunden i Utvägens rehabiliteringsarbete så kan det förmodas att detta, enligt den kvalitativa analysen även stärker gruppens hälsa och ger dem ett ökat välbefinnande. Den första mätningen av KASAM vid starten av projektet visar att deltagarna som är aktuella för Utvägen har ett mycket *lågt* KASAM. Detta stärker socialtjänstens beslut om att dessa personer behöver *särskilt stöd* av samhället för att uppnå självförsörjning. Den slutsats som kan dras av den första mätningen är således att denna grupp inte har kunnat hantera att själva söka arbete, eller komma direkt ut i aktivitet utav olika anledningar. Efter ett år kan det konstateras att KASAM är förhöjt i gruppen som helhet vilket stärker resultatet ovan. Detta kommer nu att följas upp vidare med ytterligare mätningar under projektets gång.

Tidigare framgångsrika projekt i FINSAM har påvisat att det behövs ett *kognitivt stöd* för personer som har speciella behov (se bla Ask 2011). Det den här rapporten visar är att det behovet har förstärkts och ibland tom skapats av myndigheter, sjukvård och utbildningsinstitutioners bemötande och oförstående på ett sådant sätt att det riskerar att leda till ett utanförskap för många medborgare om det inte åtgärdas. Det är också känt sedan tidigare att verksamma samverkansprocesser behöver en person som fungerar som brobyggare och ”spindel i nätet”, en föreställning som bland annat påverkat utveckling av olika coacher. Det denna följeforskning antyder är att lösningen snarare är frågan om en gemensam inställning, attityd och ett arbetssätt som präglas av en samsyn i och mellan olika organisationer huruvida vi ser människor olikheter som tillkortakommanden eller en resurs. Ytterst handlar det om de villkor som råder på arbetsmarknaden och i vilken mån vi vill se människor som resurser eller problem.

REFERENSER

Andersson SB & Axelsson R (2009) From territoriality to altruism in interprofessional collaboration and leadership. *Journal of Interprofessional Care*, vol 23. No 4 s. 230-330

Anderson J, Axelsson R, Axelsson SB, Andrea Eriksson & Åhgren B (2010) *Samverkan inom arbetslivsinriktad rehabilitering – en sammanställning av kunskaper och erfarenheter inom området*. Nordiska Högskolan för Folkhälsovetenskap, Göteborg

Antonovsky A (1987) *Health, Stress and Coping. Perspectives on mental and physical wellbeing*. Jossey Bass, San Francisco

Antonovsky A (1983) The sense of coherence: Development of a research instrument. I: WS Schwartz *Newsletter and Reports: Research Center for Behavioral Medicine*, Tel Aviv University, Israel

Arnsvik A (2008) *Forskning om försörjningsstöd- En kunskapsöversikt*. FoU Nordväst, Stockholm

Angelin A (2009) *Den dubbla vanmaktens logik. En studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna*. Avhandling, Socialhögskolan Lunds Universitet

Ask K (2011) *Unga kvinnor – samverkansprocess och samverkansobjekt*. En slutrapport för Utvärdering. CTA, Malmö Högskola

Bolinder M (2006) *Handlingsutrymmets betydelse för arbetslösas upplevelser, handlingsstrategier och jobbchanser*. avh.42 Sociologiska Institutionen, Umeå Universitet

Bauer JS, Wells EA, Rosengren DB, Hartzler B, Beadnell B & Dunn C (2009) Context and tailored training in technology transfer. Evaluating motivational training for community counselors. *Journal of substance abuse treatment*, 37, s. 191

Belenkey MF, Clinchy BM, Goldberger NR, Tarule JM (1997) *Women's way of knowing. The development of self, voice and mind*. Basic Books, New York

Danermark B (2010) *Samverkan - himmel eller helvete, en bok om den svåra konsten att samverka*. Gleerups Förlag

Dimaso A (1994) *Descartes error, emotion, reason and human brain*. Putman, New York

Dewey J (1925) *Experience and nature*. Chicago II Open Court Publishing

Eriksson M & Lundström (2007) Antonovsky's Sense of Coherence Scale and It's Relation With Quality of Life - A Systematic Review. *Journal of Epidemiol Community Health* 61, s.938-944.

Graneheim UH & Lundman B (2004) *Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to archive trustworthiness*. Nurse Education Today 24, 105- 112

Johnsson B (2011) *Kampen om sjukfrånvaron*. Arkiv Förlag

Ledwith M & Springett J (2010) *Participatory practice- community based action for transformative change*. The policy press. Bristol

Miller WR, Mount KA (2005) A small study of training in motivational interviewing: Does one workshop change clinician and client behavior? *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 29, 457-471

Moyers T.B, Martin T, Christopher P.J, Houck J.M, Tongian J.S & Amrhein P.C (2007) Client language as a mediator of interviewing efficacy: Where is the evidence? *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 31s3. S. 40s-47s

Miller W.R & Rollnick S (1991) *Motivational interviewing: Preparing people for change*. Guilford Press, New York

Rodgers C (1980) *A way of being*. Houghton Mifflin, New York

Rosengren D (2012) *Motiverade samtal-MI. En praktisk handledning*. Studentlitterar, Lund

Rollnick S, Miller W.R & Butler C (2008) *Motivational interviewing in health care. Helping patients change behavior*. Guilford Press, New York

Rämgård M (2008) *De svåra samtalen*. Kommunförbundet Skåne, Rapportserie FoU Skåne

Salonen T & Ulmestig (2004) *Nedersta trappsteget en studie om kommunal aktivering*. Växjö Institut för vårdvetenskap och socialt arbete.

Westlund P (2009) *Salutogen GPS för ett gott bemötande*. Fortbildning AB/Tidningen äldreomsorg

Wihlman U, Lundberg CS, Axelsson R, Holmström I (2008) Barriers of interorganisational integration in vocational rehabilitation. *International Journal of Integrated Care*, vol 8

